

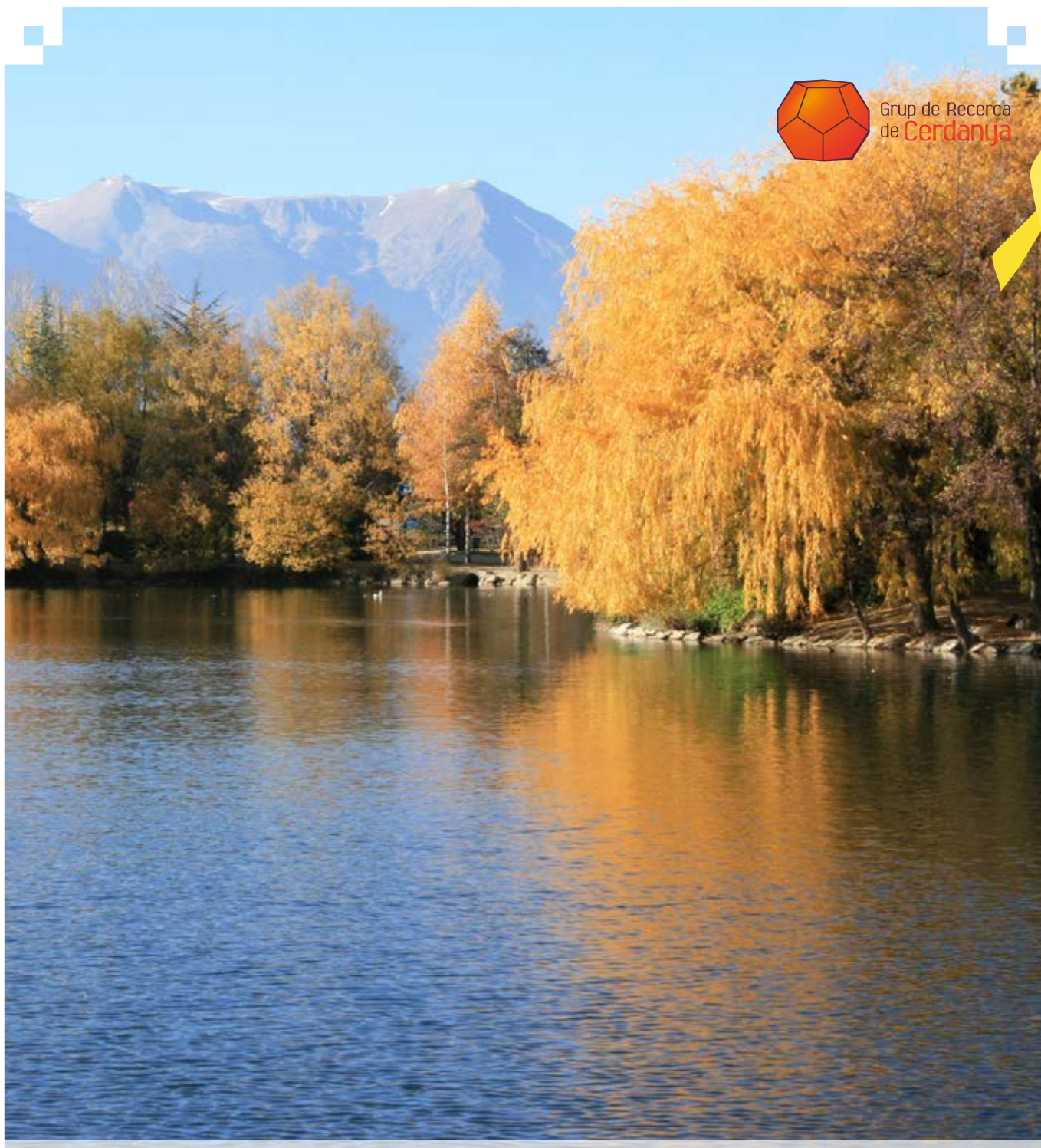
Ker

Núm. 15
NOVEMBRE 2020

REVISTA DEL GRUP DE RECERCA DE Cerdanya

Grup de Recerca
de Cerdanya

Diputació de Girona

Estany de Puigcerdà, a la tardor.
FOTO: FRANCESCO ESTEBAN

Índex

- Pàg. 04 La contaminació lumínica a la Cerdanya. *Enric Quílez i Gael Piguillem*
- Pàg. 10 Muntanyes de Cerdanya: roques i relleu. *Manel Figuera*
- Pàg. 20 Nòtules de flora cerdana. *María Rosés – Enric Quílez – Gael Piguillem – Francesc Esteban*
- Pàg. 33 El llangardaix pirinenc (*Lacerta agilis garzoni*), una joia faunística de la Cerdanya. *Guillem Pérez i de Lanuza, Esther Gómez Dupuis, Rémi Charles-Dominique*
- Pàg. 40 La vall de la Llosa, bellesa i solitud a la Cerdanya. *Xavi Basora*
- Pàg. 43 El veterinari del serrat. *Anna Montané Mill*
- Pàg. 55 La fotografia com a document històric. *Erola Simon Lleixà*
- Pàg. 68 *Ceretània* (1906–1936) i les seves “Literàries”: una mirada del camp intel·lectual i literari català des de Puigcerdà. *Tòmas Meinhardt Teixidor*
- Pàg. 78 Escoltem la Música de la Pintura, mirem el Color de la Música. *Elisenda Capdevila*
- Pàg. 82 Veure la Història passar: la Pedra Dreta de Llivia, presència mil·lenària. *Sara Aliaga i Rodrigo*

Editorial

A la Ker 15 tenim un número farcit de propostes ben interessants sobre la Cerdanya.

En primer lloc, un article sobre la contaminació lumínica a la comarca. També tenim un article sobre els cims de la Cerdanya des del punt de vista morfològic i geològic. Seguidament, unes nòtules botàniques sobre els darrers descobriments florístics del GRC. A continuació, un article sobre una raresa endèmica del Pirineu: el llangardaix pirinenc, present a Cerdanya. També tenim un article sobre la vall de la Llosa i un altre sobre l'evolució de la pagesia a la Batllia de Bellver. Des de l'Arxiu Comarcal de Cerdanya ens arriba un article sobre la fiabilitat de la fotografia com a document històric. Per acabar, dues propostes ben interessants: l'ús de la premsa “Ceretània” i la seva

secció “Literàries” per veure com es van introduir a Cerdanya les avantguardes literàries a començament del segle XX i un article sobre la recent exposició de pintura i música de l'Elisenda Capdevila que es pot admirar a l'Espai Ceretània de Bolvir. Per concloure, la clàssica secció de la Sara Aliaga, “A l'Ombra”, que en aquest número ens parla de la Pedra Dreta de Llivia.

Esperem que en gaudiu!

COL·LABORADORS

Director: Enric Quílez i Castro
Coordinador General: Alfred Pérez-Bastardas
Corrector ortogràfic: Enric Quílez i Castro
Maquetació: Anna Solans - creativadisseny.cat
Internet: Gael Piguillem i Boladeras

REVISTA DEL GRUP DE RECERCA DE Cerdanya

Ker

Ker

Dipsacus fullonum amb una *Zygaena*. FOTO: FRANCESCO ESTEBAN.

La contaminació lumínica a la Cerdanya

Enric Quílez i Gael Piguillem

FOTOS: GAEI PIGUILLEM

Un nou horitzó

L'any 1984 es va obrir el túnel del Cadí. Això va representar el tret de sortida perquè la Cerdanya esdevingués quelcom molt diferent de la comarca rural i amb poques perspectives econòmiques de futur que llavors tenia. Va implicar l'augment exponencial d'edificacions per tota la plana i part de la muntanya cerdana.

Però també va significar, conseqüència d'això, l'augment de punts de llum pertot arreu: tant pel que fa a les noves cases, com pel que fa a la il·luminació pública de moltes urbanitzacions.

En aquella època, els cels de la Cerdanya eren foscos. Molts els comparaven amb els cels d'Arizona i alguns astrònoms amateurs van instal·lar les seves cúpules d'observació enmig de la plana, a llocs com el poble de Sansor.

A l'Alta Cerdanya, al municipi de Dorres, concretament al petit altiplà que hi ha al darrere de l'església de Bell-lloc, un mirador natural excel·lent de la comarca, els francesos van voler instal·lar un observatori astronòmic.

Es van començar les obres, però per algun motiu no gaire clar, les van aturar i es va decidir traslladar l'observatori a la població de Grenoble perquè, segons ells, *"les llums de Barcelona contaminaven els cels nocturns"* (sic). Alguna cosa no anava bé. Encara avui es poden veure algunes restes escadusseres de les edificacions que es van començar a construir.

El meu avi, tenia comptats vint-i-tres punts nocturns de llum des d'on vivíem, sota del puig de Saneja, al municipi de Guils de Cerdanya. Avui seria impossible distingir-los, tants com n'hi ha. De fet, es pot veure un continuïtat per tota la plana cerdana. Les coses han canviat molt.

Durant els anys 80 i 90 del segle XX, semblava que hi havia una competició per veure quin era

Cúpules d'observació astronòmica als anys 80 al poble de Sansor. Fotografia: Jordi Aloy

el municipi que més il·luminava la nit. La llum nocturna era vista com un factor de progrés i feia una certa sensació de tranquil·litat als vianants nocturns i de modernitat als municipis on s'hi instal·lava.

De fet, podem parlar d'un fet transfronterer, ja que el fenomen es donava indistintament tant a la Baixa com a l'Alta Cerdanya.

Hi ha un lloc molt específic per veure-ho. Quan arribem a Cerdanya per la carretera del túnel, just abans del poble d'Urús, després d'una pujadeta que deixa aquesta població a mà dreta, s'obre tota la vall cerdana en la seva esplendor. Des d'allà es pot veure en tota la seva "majestat" els milers de llumenetes que conformen l'actual paisatge nocturn de la vall, més propi del Vallès que no del Pirineu.

Les conseqüències

Si mirem els mapes nocturns per satèl·lit de l'àrea pirinenca, podem veure clarament les valls d'Andorra (exageradament il·luminades), però també l'alta vall del Segre, concretament la Cerdanya.

Primer, s'hi varen instal·lar fanals amb làmpades de mercuri de color blanc. Posteriorment, la majoria van ser substituïdes per làmpades d'halurs, de color ataronjat, com d'il·luminació típica de polígon industrial. Les fotografies del cel nocturn reflecteixen aquest darrer color als núvols.

Actualment, part d'aquesta il·luminació s'està substituint per leds de llum blanca. Però el problema no és només el color com el dispositiu d'il·luminació. En aquest sentit, la Seu d'Urgell va ser pionera fa ja un parell de dècades, quan va instal·lar fanals públics paral·lels a l'horitzó, cosa que reduïa considerablement la contaminació lumínica, mentre que a Cerdanya eren comuns engendres com globus lluminosos o coses semblants, que malbarataven la llum en totes les direccions, quan allò que era raonable era il·luminar només el terra.

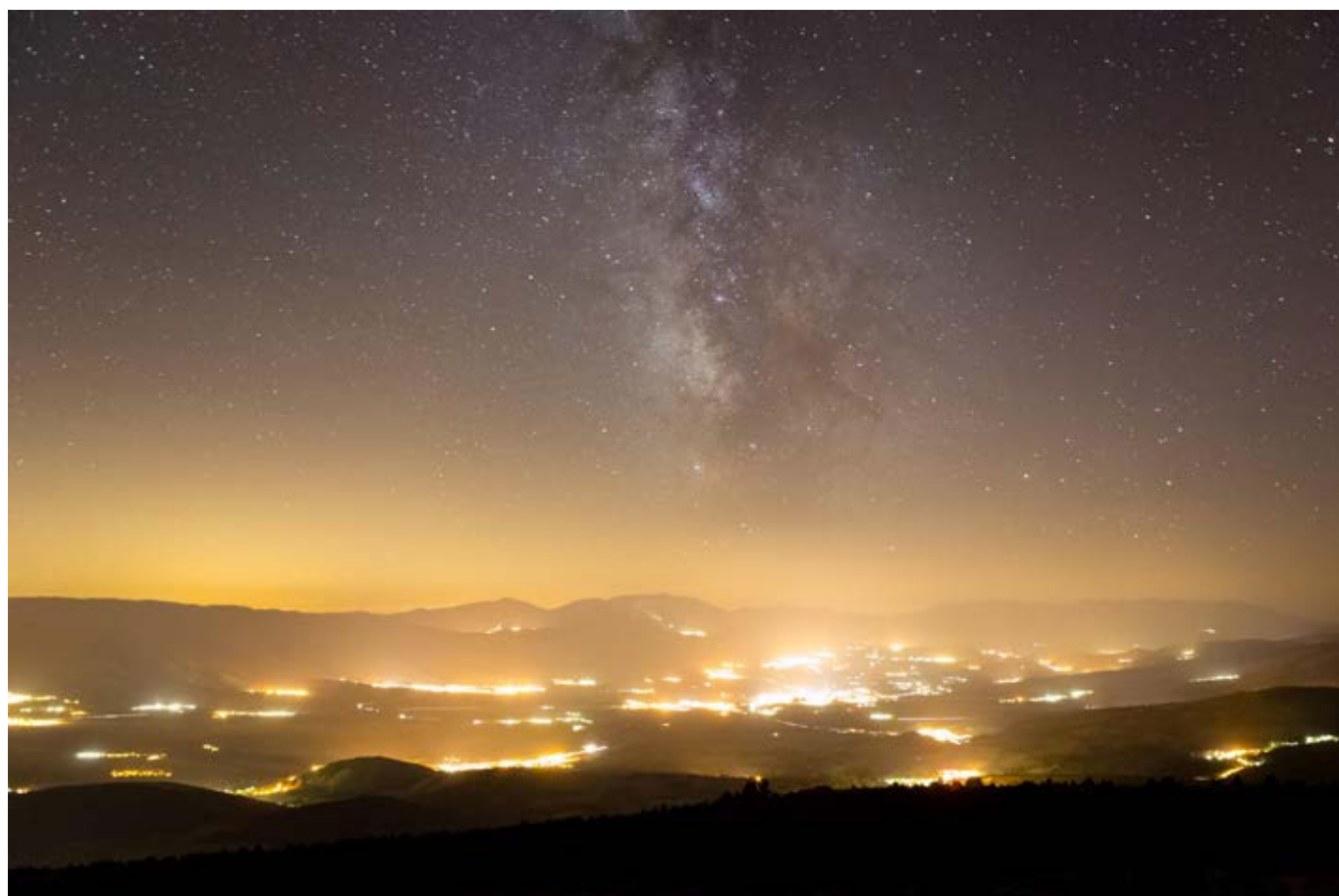
A poc a poc, aquestes coses han anat canviant. Avui dia, se solen fent disbarats, però en menor mesura. La major part dels municipis, s'ho pensen dos cops quan han de canviar l'en-

llumenat nocturn, però es continuen fent bes-tieses.

Així, alguns locals de lleure nocturn no tenen cap mania d'il·luminar el cel nocturn amb reflectors; alguns establiments hotelers tenen rètols visibles des de vint quilòmetres de distància; i la darrera moda, ha estat la il·luminació nocturna de les pistes d'esquí d'algunes estacions de la comarca. A Andorra ja fa temps que se'ns havien avançat, en aquesta modalitat de contaminació lumínica.

La contaminació lumínica

Parlem molt de contaminació lumínica (o lluminosa), però què és, realment? Segons el **Departament de Territori i Sostenibilitat de la Generalitat de Catalunya**, la contaminació lumínica és *"l'augment del fons de brillantor del cel nocturn natural, a causa de la dispersió i reflexió de llum procedent de la il·luminació artificial. Aquest augment de llum artificial pertorba i altera les propietats del medi receptor. També es considera contaminació lumínica qualsevol forma d'il·luminació artificial que*

Cerdanya des del pic dels Moros (Alta Cerdanya). F: Gael Piguillem

afecti un medi receptor que no sigui l'objecte de la il·luminació”.

La contaminació lumínica es dona quan s'emet més llum de la que és necessària en direccions i horaris en què no cal il·luminar. És un problema cada cop més estès per culpa d'uns enllumenats ineficients i mal dissenyats, de l'ús de focus o làsers dirigits cap al cel o de mantenir encesa tota la nit la il·luminació de monuments, façanes d'edificis o tanques

publicitàries.

La llum dirigida directament o indirecta cap al cel és dispersada i reflectida pels gasos i les partícules en suspensió de l'atmosfera (com la calitja i la contaminació) fent que augmenti la brillantor del cel i es deixin de veure les estrelles més febles.

La contaminació lumínica és típica de les grans ciutats. De fet, li és inherent. Però per desgràcia s'ha estès també als entorns rurals.

La Batllia de Bellver des de prop de Cortàs. F: Gael Piguillem

Crepuscle des del pla de la Calma. F: Gael Piguillem

Els pocs llocs del Pirineu, per exemple, on encara es conserven cels nocturns d'una certa qualitat, lluiten per assolir el segell de *cel fosc* i vantar-se'n, potser per explotar-ho turísticament com es fa al Montsec o a Saldes, entre altres llocs.

El web del **Departament de Territori i Sostenibilitat** també diu que: *“La contaminació lumínica dificulta la visió del cel, el qual forma part del paisatge natural i és un bé immaterial i patrimoni comú que cal protegir. A més, un enllumenat nocturn excessiu o incorrecte pot causar molèsties en envair l'àmbit privat”*.

Els principals efectes de la contaminació lumínica són:

- **Pèrdua del cel nocturn**

De nit, quan ens trobem a prop d'una àrea urbana i mirem al cel, veiem menys estels que quan estem, per exemple, passejant per un camí més

allunyat dels pobles. Lamentablement molts fanals no dirigeixen la seva llum només cap al terra, que és el que han d'il·luminar, sinó que també envien llum cap amunt, dispersant-se amb les partícules de l'atmosfera i “eclipsant” la llum dels estels més febles.

- **Malbarament energètic i econòmic**

Es calcula que una quarta part del consum mundial d'electricitat es gasta únicament per il·luminar. No té cap sentit que fanals i focus enviïn llum inútilment cap al cel, si el que han d'il·luminar el terra.

Gastar més energia del compte vol dir malgastar diners i recursos naturals.

- **Conseqüències ecològiques**

La contaminació lumínica és una amenaça per a la vida salvatge nocturna ja que té impactes negatius sobre la fisiologia de plantes i

Crepuscle des de la Tosa d'Alp. F: Gael Piguillem

La Tosa d'Alp amb la il·luminació de les pistes d'esquí apagada.
F: Gael Piguillem

La Tosa d'Alp amb la il·luminació de les pistes d'esquí encesa.
F: Gael Piguillem

animals (papallones nocturnes, aus nocturnes, ratpenats, etc.), i també els hàbits de caça. Pot arribar a confondre els animals migratoris o alterar les relacions entre predadors i preses.

El ritme de la vida està regit pels patrons de llum natural diürna i fosc, i alterar-los afecta la dinàmica dels ecosistemes.

A més a més, alguns tipus d'enllumenat porten mercuri, cadmi i altres metalls pesats tòxics pels éssers vius.

• Salut

L'ésser humà, com la majoria de les espècies, es regeix pels anomenats cicles circadianis i per la producció de melatonina, l'hormona que regula el son. Aquests cicles tenen una relació directa amb la successió de llum i fosc del dia i la nit. Si no dormim amb prou fosc es pot alterar el nostre rellotge biològic, aturant la producció de melatonina i provocant trastorns en el son, mal de cap, fatiga, estrès o ansietat.

La producció de melatonina no només pot ser inhibida per la quantitat de llum, sinó que també pot ser-ho pel color de la llum, especialment la llum blanca típica dels LEDs.

Com es pot prevenir la contaminació lumínica?

Bàsicament, actuant sobre cinc punts centrals:

1. Ajustar la quantitat de llum, emprant-ne només la justa i necessària. Es tracta de poder realitzar activitats, com veure a la nit, no cal que ens vegin des de la Lluna.

2. Dirigir la llum només a les zones a il·luminar. No dirigir focus, projectors ni làsers cap al cel. El cel no és un espai publicitari. No emetre llum per sobre del pla horitzontal i orientar-la cap allà on és necessària. Apantallar correctament les làmpades per a que el flux lluminós vagi cap a baix. Evitar llums de bola sense pantalla totalment opaca i reflectora, ja que es perd més de la meitat del seu consum elèctric en llum que s'escapa cap al cel.

3. Mantenir la llum apagada quan no és necessària, tant pel que fa a l'enllumenat públic i edificis corporatius (no cal mantenir il·luminats aquests edificis després de la mitjanit, quan no hi ha pràcticament ningú pels carrers per veure'ls), com a les cases (balcons, entrada de la casa, jardins).

4. Utilitzar làmpades adequades, d'alta eficàcia, preferentment, llum blanca càlida, sempre que no sigui necessària altra llum per

motius concrets. També es pot fer servir llums de sodi a baixa pressió perquè no porten metalls pesats i consumeixen la meitat que els llums de mercuri i 5 vegades menys que les bombetes incandescent. En tot cas, no s'han d'utilitzar làmpades de llum blava (làmpades d'espectre ampli).

5. Les làmpades LED permeten estalviar energia, és a dir diners i recursos, perquè són més eficients i tenen una vida més llarga. Però és més perjudicial per a les persones i el medi ambient ja que augmenten la contaminació lumínica. La llum dels LEDs té un fort component de llum blava. Aquest color es difon amb major facilitat per l'atmosfera, arribant més lluny (pel mateix motiu que de dia, amb la llum del Sol, el cel és blau).

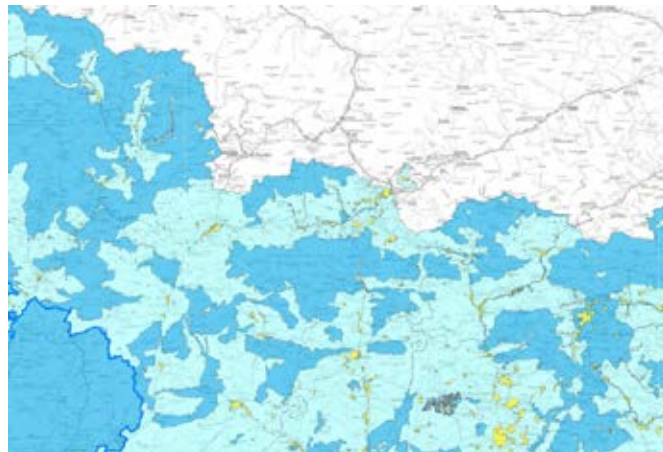
El component blau de la llum blanca típica dels llums LED, però també de les pantalles de telèfons mòbils i tauletes, és més agressiva per al medi ambient i per a la salut humana.

Altrament, cal tenir en compte que hi ha un seguit de normatives per prevenir la contaminació lumínica. Bona part del Pirineu té un estatus de protecció que impedeix fer segons quins tipus d'il·luminacions. A la Cerdanya, s'inclou tota la zona del **Parc Natural del Cadí-Moixeró** i bona part de les muntanyes de la solana. Concretament, són **zones de màxima protecció**.

Una altra cosa és que això es respecti a la pràctica o que el mapa no es "mogui" per beneficiar certes instal·lacions preexistents o fins i tot noves.

Fa uns anys, amb un amic de Barcelona vam anar a veure plegats el cel nocturn de la Cerdanya. Es va sorprendre per la visió de la Via Làctia. Coneixia la seva existència però em va dir que "mai no l'havia pogut veure des de la ciutat".

La Via Làctia és un dels referents nocturns que serveixen per establir el grau de qualitat nocturna. Per exemple, es considera **bona** quan es pot veure la major part del cel la Via Làctia, tot i que hi hagi alguns llums puntuals que ho dificultin; **molt bona**, quan la possible contaminació lumínica no afecta la visió de la

Mapa de protecció lumínica del Pirineu.
Font: Departament de Territori i Sostenibilitat
de la Generalitat de Catalunya

Via Làctia; i **excel·lent** quan es pot veure molt bé fins i tot a ull nu.

Sabíeu que alguns escarbats fan servir la llum de la Via Làctia per orientar-se nocturnament?

Llum = progrés?

Per acabar, cal tenir en compte que el concepte de "progrés" que fa unes dècades representava la il·luminació nocturna, s'ha matisat notablement després de l'increment de la sensibilitat general de la ciutadania per la contaminació lumínica.

No es tracta només que -com deia un anunci ecologista- "*ens han robat les estrelles*". No és només una qüestió romàntica que afecta quatre astrònoms amateurs. És molt més important: el cel nocturn forma part del nostre patrimoni immaterial.

Com a espècie, durant centenars de milers d'anys ens hem preguntat què eren aquells punts del llum del cel i com es movien. Els hem atribuït tota classe de propietats i fins i tot els hem deïficat en alguns casos. Ens han servit per marcar el pas de les estacions, per saber quan calia plantar un determinat cereal o quan s'havia de sortir a caçar un animal.

La vida moderna fa sobrerer algunes d'aquestes coses, però espero que no siguem la primera generació de la història que no podrà fer-se preguntes transcendents sota el cel nocturn perquè aquest ha desaparegut sota l'efecte de la il·luminació artificial.

Muntanyes de Cerdanya: roques i relleu

Manel Figuera

Cerdanya és una fossa tectònica dins del Pirineu axial, constituïda per materials rocosos primaris, d'una antiguitat entre 570 i 250 milions d'anys. Però fa 60 milions d'anys, a l'inici de l'era terciària o cenozoica, degut a la pressió de les plaques continentals africana i euroasiàtica, va tenir lloc el plegament alpí, que va formar el Pirineu, els Alps, l'Atlas, el Caucas, l'Himàlaia, els Andes, les Rocalloses i altres serralades importants del planeta. Aquest moviment orogènic va fer ressorgir les antigues roques paleozoiques —granits, esquists, gneis, calcàries i conglomerats més antics...—, que havien aflorat de l'interior de la Terra o s'havien modelat a l'escorça terrestre durant el plegament hercinià, a l'era primària o paleozoica, i que ja estaven cobertes per sediments posteriors de l'era secundària o mesozoica.

Així, el granit, roca plutònica formada per la solidificació del magma interior de la Terra, configura una bona part de les muntanyes del nord de la comarca, com la tossa Plana de Lles, la tosseta de l'Esquella, els pics de Font Negra i el Puigpedrós. Roques metamòrfiques com l'esquist, la pissarra i el gneis es troben als massissos del Carlit i del Puigmal. Tanmateix, les roques sedimentàries més antigues —calcàries devonians i conglomerats cantelluts del Carbonífer— formen la Tosa i el Moixeró, a migdia. Més endavant, cap a la meitat de l'era terciària, fa uns 22 milions d'anys —si bé aquest aspecte no és unànime entre les persones expertes en geologia—, es va produir una segona fase d'orogènia pirinenca, la qual va alçar les roques secundàries i terciàries —període Eocè— anteriors desplaçades pel Pirineu axial. N'hi ha que diuen que, certament, aquesta segona fase d'orogènia es va produir després d'una llarga etapa d'erosió i sedimentació durant el període Oligocè, mentre que tendències

més actuals sostenen que no, que aquest procés orogènic va ser quasi simultani a l'anterior.

D'aquesta manera va sorgir el Prepirineu, amb roques sedimentàries com calcàries, dolomies, gresos, margues i conglomerats arrodonits. A Cerdanya, l'única serra prepirinenca és el Cadí; les altres muntanyes formen part del que s'anomena Pirineu axial. En acabar el plegament alpí, la distensió de les plaques continentals va provocar una sèrie d'esfondraments al Pirineu axial. Una d'aquestes fosses tectòniques va del pla de l'Urgellet a la vall de la Tet, dins de la qual es troba Cerdanya. Aquesta depressió natural va comportar la formació d'un estany de poca profunditat al sector més occidental del pla, a l'actual Batllia de Bellver. Els alluvions transportats pels corrents fluvials van anar omplint-lo fins a la seva desaparició. Aquests materials —argiles, saulons, conglomerats i lignits— ocupen ara el pla cerdà i són nous (neogen, període quaternari).

Molt més recents són les glaciacions, que van tenir una extensió màxima fa 60.000 anys, però que 10.000 anys enrere encara existien. En fa uns 4.000, en canvi, el clima era més calorós que l'actual, ja que s'ha comprovat que els boscos de pi negre assolien els 2.700 m d'altitud, s'han trobat assentaments humans en alçàries fins i tot superiors i actualment, sota les glaceres que s'estan fonent als Alps, hi estan apareixent restes d'humanització. Tot sembla indicar que hi ha hagut una petita edat de gel —més aviat un repunt de la darrera glaciació— entre els segles XIII i XIX. Aquest procés d'escalfament de la Terra encara continua, accelerat —segons els indicadors actuals— per la contaminació atmosfèrica provocada per l'espècie humana. El que sí és evident és que l'erosió glacial ha modificat notablement el relleu de Cerdanya i del Pirineu entre el Canigó i

la vall de Belagua (Navarra), amb circs, estanys, valls en forma de U i dipòsits morènics que es poden apreciar sobretot a les muntanyes del nord de la comarca: massissos de la tossa Plana de Lles – Puigpedrós i del Carlit i, en menys mesura, del Puigmal.

TOSSA PLANA DE LLES – PUIGPEDRÓS

Aquest massís, que s'estén pel sector muntanyós nord-occidental de Cerdanya i sud-oriental d'Andorra, és configurat majoritàriament per roques granítiques, les quals es localitzen als cims més elevats: tossa Plana de Lles, la Muga, serra de l'Orri de la Vinyola —pics de Font Negra, puntes de la Vinyola, pic de les Valletes i pic de Fontfreda—, tosseta de l'Esquella, pics d'Engorgs, roc Colom, Peiraforca... El granit domina també la vall de Querol i arriba a la part occidental del massís del Carlit. El Puigpedrós (2.915 m) i la tossa Plana de Lles o pic de la Portelleta (2.905 m) en són els cims més elevats.

El granit és una roca plutònica àcida de gra gros, composta essencialment per quars

(transparent), feldspat (de transparent a blanc) i alguns minerals foscos de ferro i magnesi (biotita), per la qual cosa generalment presenta un color gris clar amb taques negres que corresponen a la biotita. El granit forma el sòcol dels continents i el nucli central de moltes serralades. El relleu característic dels massissos granítics és de cims arrodonits, sense indrets escarpats ni grans irregularitats, sinó amb ondulacions contínues i suaus. L'acció del gel durant les glaciacions —relativament recents, com ja hem vist— va esculpir aquestes roques al Pirineu i òbviament a Cerdanya; en canvi, en muntanyes granítiques com les de les Gavarres o de l'Ardenya, prop del litoral mediterrani, aquests cims arrodonits i ondulats són els que hi predominen.

Com més ens desplacem cap al Pirineu central —Parc Nacional d'Aigüestortes i Estany de Sant Maurici, Maladeta, Neuvièlha, Balaitús...— més agrest és el relleu granític degut al fort efecte erosiu de les glaceres. En aquest sector muntanyós cerdà s'hi troben indrets que presenten el mateix tipus d'erosió: circ amb cu-

La Muga, la tosseta de Vallcivera i la tossa Plana de Lles estan formades per granits.

Acumulació de blocs de granit al cim del Puigpedrós i inici, a sota, del planell de Campcardós, peneplà granític.

betes lacustres (Engorgs), valls en forma de U (Llosa, Meranges, Campcardós, Querol...) i dipòsits morènics (blocs de roca al sud de la tossa Plana i del Puigpedrós). Però la toponímia no enganya i noms com tossa Plana, l'Esquella o Campcardós 'calm querdós o altià pedregós' demostren que el relleu planer poc o gens afectat per les glaceres hi abunda en més o menys mesura. La mateixa tossa Plana de Lles té un peneplà granític visible i l'altre gran exemple és el planell de Campcardós, un dels més extensos del Pirineu.

No obstant la composició bàsicament granítica d'aquesta zona, hi afloren roques metamòrfiques com l'esquist i la quarsita. Les roques metamòrfiques es produeixen per transformació de roques ígnies o de sedimentàries a les profunditats de l'escorça terrestre, per l'acció d'altres pressions i de temperatures, així com per fortes reaccions químiques. Aquestes transformacions poden tenir diversos graus d'intensitat. Els minerals originals poden ser transformats químicament al mateix temps

que els cristalls poden créixer, reduir-se o desaparèixer, a més de poder orientar-se diferentment de com ho estaven abans de metamorfosar-se.

Els esquists es localitzen al tossal de la Truita o pic de Perafita, al Monturull i a la serra Aïrosa, al límit amb Andorra i l'Alt Urgell. També se n'hi troben al bony del Manyer, a la serra de Comaermada i a la Carbassa, entre la vall de la Llosa i la de Meranges. La toponímia no enganya tampoc a la capçalera de la vall de la Llosa, al pic Negre d'Envalira, on els esquists adquireixen un nivell elevat de mica (micaesquists). Pel que fa a les quarsites, són roques en què el quars suposa més de la meitat de la composició mineral, encara que les típiques presenten del 65 al 95%. El gra sol ser visible amb l'ajut d'una lupa. Els indrets anomenats «roques blanques» indiquen les localitzacions de quarsites. El lloc on més abunden és a prop de la tosseta de la Colilla o pic dels Estanyons, no gaire lluny dels estanys de la Pera. També se n'hi troben a la serra de Comaermada, a la portella del To-

rer, però en general a tot Cerdanya i el Pirineu on hi hagi roques primàries o paleozoiques. Al circ de Carançà (Conflent), l'agulla Blanca està formada per quarsites.

Val a dir que els rius que neixen al massís de la tossa Plana de Lles – Puigpedrós són tributaris del Segre i, per tant, mediterranis, inclosos els andorrans, que per la Valira d'Orient o d'Encamp —i més avall la del Nord o d'Ordino— desemboquen al Segre a la Seu d'Urgell. La ribera de Campcardós ho fa al Querol o d'Aravó i, per tant, també al Segre. L'única excepció és l'Arieja, que tributa a la Garona, el qual neix al vessant nord del pic Negre d'Envallira, no gaire lluny del Pas de la Casa.

CARLIT

La constitució rocosa d'una part del massís del Carlit, a la zona nord-est de Cerdanya, és granítica —puig Pedrós de Lanós, el Punxó, serra de la Portella de Bac d'Ortella, tossal Colomer, el Pam...—, però en aquest sector l'esquist és la roca predominant, fins i tot per damunt del granit: el llac de la Bollosa es troba en una zona granítica mentre que el cim del Carlit, els que

Micaesquists del puig Peric.

l'envolten i la carena —tossa del Lloser, les Tres Piques Roges, puig del Portella Gran— que s'allarga fins al puig Peric són majoritàriament esquistosos. Les morenes del Carlit solen ser granítics, cosa que demostra que la composició rocosa de la part baixa és comporta prioritàriament de granit. El Caos de Targasona, de grans roques arrodonides transportades per la glacera que hi havia a la vall d'Angostrina, és un clar exemple d'aquestes morenes glacials.

L'esquist és una roca metamòrfica. És la més abundant a Cerdanya i al Pirineu. La pica d'Estats és esquistosa, com el pic de Certascan, el Mont-roig, el Mont Valièr o el pic de Po-

Esquists vermells de les Tres Piques Roges.

Esquists propers al cim del Carlit.

sets. Procedeix de roques sedimentàries com les argiles, els gresos de gra fi i les calcàries margoses. També pot provenir de roques volcàniques. Conté normalment quars i una gran quantitat de miques. El gra és de mida fina a mitjana, normalment no visible a cop d'ull. Al massís del Carlit s'hi troben esquists de dos tipus: vermells —els topònims Collroig i Roges en són testimonis— i micaesquists —pic Negre d'Envalira, entre la vall de la Llosa, cerdana, i el circ dels Colells, andorrà; puig Peric, el Petit Peric... Els primers tenen una coloració rogenca deguda a l'escalfament per la proximitat el granit —pics de Collroig, bony del Manyer—, roca magmàtica. Els segons, per la quantitat

alta de mica, són de color negre.

Els esquists de la pica del Carlit són principalment de color gris. Una de les característiques d'aquestes roques és que es laminen fàcilment en ser erosionades. Aquesta laminació es pot apreciar en tot el massís, però sobretot a les rutes normals d'ascensió a la muntanya més alta de Cerdanya (2.921 m), tant des de la Bollosa com des de l'estany de Lanós. La morfologia glacial s'hi testimonia amb la gran quantitat d'estanys i amb alguna cresta aguda sobretot als pics de Collroig, al puig de Coma d'Or, a la serra de les Xemeneies, al puig de Castell Isard i a les Tres Piques Roges; també entre el puig de les Xemeneies i el mateix Carlit o a les diverses arestes d'aquesta pica, totes afilades i escarpades. Al puig de Castell Isard, a la seva aresta oriental, s'hi troben uns esquists afilats com fulles de ganivet. Però hi ha també peneplans no erosionats per les glaceres, com el de la tossa del Lloser, totalment plana de dalt.

En aquest massís hi cal fer menció de dues roques més: la pissarra i el gneis. La primera, de fet una roca esquistosa —se solen barrejar amb facilitat—, s'esmicola en lloses. La toponímia hi torna a orientar, com a la cresta dels Llosers, la serra de les Lloses o la tossa

Gneis del puig de la Grava, al límit amb les muntanyes d'Aix, al vessant de l'Arieja.

del Lloser. Aquesta roca serà la preponderant al massís del Puigmal. Pel que fa al gneis, és una roca metamòrfica de gra gros que procedeix de roques ígnies o de sedimentàries en les quals el quarz i el feldspat superen el 75% del volum total; la resta sol estar formada per biotita i altres silicats. Aquesta similitud amb la composició mineralògica del granit, i també en la descomposició per l'efecte de l'erosió, motiva que ambdues roques alguns cops a primer cop d'ull es confonguin. De fet hi ha qui per sistema les confon; es pot comprovar en ressenyes d'excursions. La diferència principal és que els gneis presenten normalment una marcada orientació dels minerals foscos, la qual cosa fa que s'hi trobin bandes clares i fosques alternades. Els gneis, a Cerdanya, se situen als límits amb l'Arieja —el vessant occità, com a la vall d'Orlú, és principalment de gneis— i amb el Conflent. El Canigó està format prioritàriament per gneis.

Els cursos fluvials del vessant meridional del Carlit són mediterranis, tant si van a parar al Querol o directament al Segre —riu de Font Viva, riu d'Angostrina o Reür— com a la Tet,

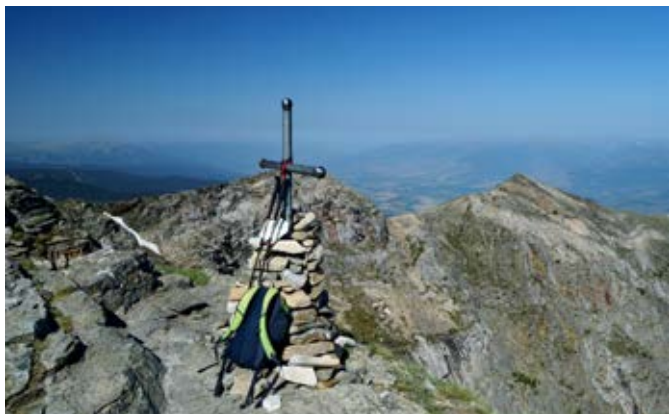
que desemboca al mar prop de Perpinyà. També ho fan els del vessant oriental, tributaris de l'Aude, que desguassa al Mediterrani a Narbona. Els del feréstec caient nord, en canvi, són tots atlàntics, tant de l'Arieja com de l'Orieja, riu de la vall d'Orlú, el qual tributa a l'anterior a la vora d'Ax. El puig de la Portella Gran és el vèrtex de les comarques de Cerdanya i de Capcir i de l'antic comtat de Foix —avui dins del departament francès de l'Ariège), a més de tres conques fluvials: Segre, Aude i Arieja.

PUIGMAL

Confrontant amb el Ripollès i el Conflent, el massís del Puigmal, a la part sud-oriental de Cerdanya, es defineix per un relleu de formes suaus i arrodonides. El mateix Puigmal (2.911 m) és l'exemple més clar d'aquesta morfologia ondulada que va des de la collada de Toses i la serra de Gorra blanc fins a la vall d'Eina i la muntanya de Cambra d'Ase. A la vall de Planès esdevé més agresta, amb crestes i pics escarpats com el roc del Boc, els pics de la Conca o la torre d'en Xillèn, peculiaritat física predo-

Pissarres del Puigmal. Les bandes blanques de sota són de quarsites.

Al pic de Cambra d'Ase les calcàries devonians hi tenen un paper important.

nides —pissarres mosquejades— que són concentracions de minerals foscos.

A mesura que ens acostem al puig de Fines-trelles i al pic d'Eina les pissarres i els esquists es barregen fins que a la torre d'Eina l'esquist és ja la roca principal. Val a dir que s'hi troben, al massís del Puigmal, unes bandes blanques de quarsita. Però en arribar al pic de Cambra d'Ase, tot i que la roca dominant continua sent l'esquist, la calcària devoniana —calcària primària, la més antiga— hi passa a tenir un paper

El pas del Violoncel, al roc del Boc, amb gneis de bandes clares i fosques alternades.

minant a les valls conflentines de la Riberola i de Carançà.

Les pissarres o llicorelles són les roques més abundants d'aquest sector muntanyós que encapçala la vall de Núria. Procedents del metamorfisme d'argiles i de margues, presenten una gran esquistositat; és a dir, se'n fan llesques amb facilitat. Poden presentar estratificació i fòssils si el grau de metamorfisme no ha estat gaire elevat. Solen tenir colors foscos, no brillants. Contenen molta mica, quars i feldspat, en grans fins no visibles per l'ull humà. De vegades tenen unes taques fosques arrodo-

important, com també a Carançà (Conflent). Els pics de la Conca, al nord de la torre d'Eina, són també calcaris, mentre que el roc del Boc o pic de Malase és esquistós, on es veuen clarament les bandes clares i fosques característiques d'aquesta roca metamòrfica de la mateixa composició mineral que el granit. Entre les parts calcàries i les esquistoses s'hi localitzen calcoesquists, més abundants al circ de Carançà.

En aquestes muntanyes l'erosió glacial hi és manifesta per les comes en forma de U, però ja no pels circs ni les cubetes lacustres, amb l'única excepció de l'estanyol de Planès —qua-

si reblert de sediments— i del petit circ de la Conca, propers al Conflent. En aquesta altra comarca sí que hi ha estanys i circs a les capçaleres de la Ribera i sobretot de Carançà. El massís del Puigmal separa les conques fluvials del Segre i del Freser. A la part més oriental, però —vall de Planès—, els rius tributen a la Tet. El pic d'Eina, per tant, a part de ser el vèrtex de tres comarques —Cerdanya, Conflent i Ripollès—, ho és també de tres conques fluvials: Segre, Tet i Ter.

LA TOSA I EL MOIXERÓ

Aquestes muntanyes, que formen part del Parc Natural del Cadí-Moixeró i que es troben a la part sud de Cerdanya, separen majoritàriament les conques fluvials del Segre i del Llobregat, però també del Ter al pla d'Anyella. Amb l'excepció de la Tosa —o tossa d'Alp— i del Puigllançada, la serra de Moixeró se sol confondre i atribuir al Cadí. No és així, ja que les roques, tot i que en gran part calcàries, continuen sent primàries, mentre que les del Cadí són secundàries i terciàries. És a dir, la Tosa i el Moixeró són del Pirineu axial i el Cadí és del Prepirineu. La Tosa té una altitud de 2.536 m; el Puigllançada, de 2.408 m, i les Penyes Al-

tes de Moixeró, de 2.276 m. Els vestigis glacials són petits i es troben a Coma Pregona i a Coma Oriola, al vessant nord de la Tosa.

Les calcàries són roques sedimentàries compostes per més d'un 50% de calcita (carbonat de calci); la resta sol estar formada per argiles o grans detrítics. Les calcàries poden originar-se per acumulació de restes d'organismes que posseïen un esquelet calcari. Es disposen en posició horitzontal o amb pendents molt baixos, tot i que posteriorment les forces internes terrestres les hagin fet estructurar-se en altres formes. Aquests estrats solen ser visibles. Poden ser de tres tipus:

a. Detrítics o clàstiques: constituïdes per elements procedents de l'erosió de roques preexistents —ígnies, metamòrfiques o sedimentàries— transportats fins al lloc de sedimentació.

b. De precipitació química: formades per acumulació de minerals i sediments que es troben dissolts en aigües saturades o sobresaturades en procés d'evaporació.

c. Orgàniques: determinades per acumulacions de sediments d'origen orgànic.

Totes les roques sedimentàries participen en major o menor grau de les tres diferenci-

Calcàries *griotte* de coloració vermellosa entre el cim de la Tosa i el serrat Gran, amb el Puigllançada al fons.

Calcàries devonians prop del cim de les Penyes Altes de Moixeró.

acions, encara que es classifiquen segons les seves característiques predominants d'origen i de composició. La solidificació de fangs calcàris, siguin marins o lacustres, dona lloc a una roca calcària. Un dels fenòmens més característics de la calcària és la carstificació —transformació del carbonat de calci en bicarbonat, soluble a l'aigua, per anhidrid carbònic de les gotes de la pluja o de la humitat ambiental—, per la qual cosa hi abunden les coves i els avencs. L'exemple més destacable és la cova de la Fou de Bor, una de les més importants de Catalunya. Aquesta franja calcària del període Devonian (era primària o paleozoica) abraça també la solana de Bellver, amb més coves —cova d'Anes— i avencs —l'Infern d'en Martí.

Un aspecte a destacar d'aquesta calcària, que es troba al Pirineu en muntanyes com el pic de Casamanya, el Montsent de Pallars, els Encantats, la pica de Cerví, el Malh des Pois, el Tuc de Barlonguèra i el massís del Vinhamala, entre d'altres, és el *culm*, alternança entre la calcària grisa i la nodulosa o amigdaloida, anomenada *griotte*, que té una coloració vermello-

sa. Entre el cim de la Tosa i el coll de Pal, prop del serrat Gran, se n'hi poden veure fàcilment. També, per descomptat, a la solana de Bellver, on s'explota en una pedrera dins del terme municipal de Prullans i en una altra del d'Isòvol; per això se la coneix popularment com el «marbre d'Isòvol». Al vessant meridional del Moixeró, prop de Grèixer (Berguedà), s'hi troben riolites, roques volcàniques antigues, àcides, d'estructura porfírica i de gra molt fi, compostes per quars, feldspat i de vegades biotita. De tonalitat clara, poden ser grises, verdoses o rogenques.

A la part alta de la Tosa també és possible trobar-hi conglomerats primaris del període Carbonífer, roques detrítiques cantelludes (bretxes) compostes de còdols o de graves procedents de roques anteriors, units per argiles, llims o gresos. Com a conseqüència d'un encavalcament, aquestes roques se situen per sota de les calcàries devonians, més antigues, que formen el cim de la muntanya.

EL CADÍ

Aquesta llarga serra, que s'integra igualment dins del Parc Natural del Cadí-Moixeró, a la part sud-occidental de Cerdanya, separa també, a la seu sector oriental, les conques fluvials del Segre i del Llobregat, però a les parts central i occidental tots els cursos fluvials desemboquen directament al Segre al vessant nord, mentre que al sud ho fan al riu de Lavansa, tributari del Segre. Es troba en tres comarques: Cerdanya, Berguedà i sobretot Alt Urgell. És en aquesta comarca on assoleix els 2.653 m d'altitud al Vulturó. A Cerdanya, si bé el cim més destacat és el de Tancalaporta o Comabona (2.554 m), el de més alçària és l'aguda roca Punxenta o pic de la Costa Cabriolera (2.605 m). Al Pirineu, el massís calcari secundari —i per tant del Prepirineu— més destacable és el del Mont Perdut. Un altre d'important és el de Cotiella, a més de serres com les de Tendeñera i de la Partacúa i de muntanyes com la Peña Collarada i el Bisaurín.

El caient septentrional forma una llarga cinglera, solcada per canals, d'una alçada mitjana

El Cadí està format majoritàriament per calcàries secundàries i, als cims, terciàries.

de 500 m. Vista des de paratges com Prat de Cadí, prop d'Estana, aquesta muralla natural és realment espectacular. En canvi, el caient meridional, a la seva part alta, és suau. L'intergren roques calcàries i margoses dipositades durant l'era secundària i el començament de la terciària; les calcàries dels cims són eocèniques (terciàries). El relleu es defineix per la seva estructura plegada, amb alineacions de plecs orientats rígidament en direcció oest-est i tombats al nord. Els vestigis glacials, petits, es veuen a les capçaleres d'algunes canals, com la d'Estana o la del Cristall.

Altres roques pròpies del Cadí són les dolomies, de fet roques igualment calcàries que contenen d'un 5 a un 50% de dolomita (carbonat magnèsic). La resta és formada per calcita. Les dolomies poden formar-se per dolomitització de roques calcàries preexistents, procés a través del qual el carbonat de calci contingut en aquelles roques esdevé carbonat magnèsic. Solen ser riques en fòssils. També n'hi ha que es configuren per precipitació de cristalls de dolomita. En major o menor grau, hi ha dolomies en tots els massissos i serres calcaris.

Al Cadí hi ha també margues —sobretot al vessant meridional—, roques detrítiques compostes de còdols o de graves procedents de roques anteriors, units per argiles, llims o gresos, i principalment gresos, roques detrítiques formades per grans de la mida de la sorra i que presenten una gran variació. Tenen grans de quars en una matriu calcària o silíceica i són riques en fòssils.

BIBLIOGRAFIA

Aquest treball és fruit de l'observació directa, però se n'ha estret dades puntuals d'aquests tres llibres:

Albert, J. F. *et alii*. *Recursos geològics i sòl*. Col. «Història Natural dels Països Catalans». Volum 3r. Barcelona: Enciclopèdia Catalana, SA, 1985.

Figuera, M. *Cerdanya en família*. Col. «Grans Guies Camps a Través». La Seu d'Urgell: Edicions Salòria, 2020.

Gallermí, J. *Geologia pas a pas*. Col. «Llibre de Motxilla». Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1985 (3a edició).

Nòtules de flora cerdana

María Rosés – Enric Quílez – Gael Piguillem – Francesc Esteban

1.

Troballa d'una població d'*Orchis pallens* L. 1771, al terme municipal de Puigcerdà, al camí que surt de Vilallobent, pujant pel GR11, en terreny àcid. Va ser trobada pel Gael Piguillem. Dos peus. Data: 7 de maig del 2020.

Fins ara, no havíem trobat aquesta espècie en zona àcida a la Cerdanya ni tampoc al municipi de Puigcerdà. Probablement hi deu haver més poblacions. En canvi, se n'hi troben moltes en determinats indrets del municipi d'Alp.

Orchis pallens. Foto: Gael Piguillem

Ophrys apifera. Foto: Marcel Sangenís

2.

Troballa d'un peu d'*Ophrys apifera* Huds. 1762, al municipi de Bellver de Cerdanya, al jardí d'una casa, a Bor. Terreny calcari. Va ser trobada pel Marcel Sangenís, de Bor. Data: 19 de maig de 2020.

Ophrys insectifera subsp. *subinsectifera*.
Foto: Maria Rosés

Ophrys sphegodes. Foto: Maria Rosés

3.

Troballa d'una població d'*Ophrys sphegodes* MILL. 1768, entre 25 i 30 peus, en una vessant calcària insolada d'orientació sudoest, a uns 1.230 m d'altitud, al municipi d'Urús, a prop del túnel del Cadí. La població va ser trobada per la Maria Rosés. Data: 12 de maig del 2020.

És el primer cop que se cita aquesta espècie a la Cerdanya, en una zona on també s'han trobat altres espècies del gènere *Ophrys*.

4.

Troballa d'una població molt nombrosa d'*Ophrys insectifera* subsp. *subinsectifera* (Hermosilla et Sabado) O. Bolòs et Vigo, al serrat de Torrelles, al municipi d'Urús, en terreny calcari, en un bosquet de pi roig. Ja havia estat citada en aquest indret. Va ser trobada per Maria Rosés. Dates: 20 i 24 de maig de 2020.

5.

Trobada d'una població de *Narcissus poeticus* L. en terreny calcari, al bell mig de la vall, prop de Tartera. Trobades per Maria Rosés. Data: 20 de maig de 2020.

Tot i que l'espècie és força comuna a l'Alta Cerdanya, no ho és tant a la Baixa Cerdanya i menys encara en una ubicació tan cap a l'oest i en cota tan baixa.

Narcissus poeticus. Foto: Maria Rosés

6.

Troballa d'un peu de *Dactylorhiza incarnata* (L.) Verm. 1947, al municipi d'Urús, a prop de la nau de l'Ajuntament d'Urús. Terreny calcari. Va ser trobada per Maria Rosés. Data: 7 de juny del 2020.

Dactylorhiza incarnata. Foto: Maria Rosés

7.

Trobada d'una població d'*Ophrys apifera* Huds. 1762, al municipi de Ger, al costat de la carretera que va cap a Meranges. Terreny àcid. Data: 7 de juny del 2020. Va ser trobada per l'Enric Quílez, el Francesc Esteban i el Gael Piguillem.

Es van trobar almenys 6 peus florits de diferents tamany, al costat de la carretera, en zona insolada. A prop, també es varen trobar *Dipcadi serotinum*, *Platanthera chlorantha*, *Orchis coriophora* subsp. *martrinii*, *Silene nutans* i *Tetragonolobus maritimus*.

En aquesta zona no havia estat citada mai aquesta espècie.

La carretera que porta a Meranges és rica en orquídies. A més a més de les citades, una mica més amunt també s'han trobat *Spiranthes aestivalis*, *Gymnadenia conopsea*, *Dactylorhiza incarnata*, *Orchis majalis* i *Epipactis palustris*.

Ophrys apifera. Foto: Gael Piguillem

8.

A la zona propera a la pista de Font Llebrera, enmig del bosc de pi negre, trobem alguns peus de *Cephalanthera longifolia* (L.) FRITSCH 1888 i de *Cephalanthera damasonium* (MILL.) Druce 1906. Van ser trobats per Maria Rosés. Data: 27 de maig de 2020.

Cephalanthera longifolia. Foto: María Rosés

9.

Al camí que porta a l'ermita de Sant Grau, al municipi d'Urús, al costat de la carretera, en un bosc de pins, María Rosés va trobar diversos peus de *Monotropa hypopitys* L., planta paràsita que no havia estat citada per la zona. Data: 10 d'agost del 2016.

Sí que està citada, en canvi, al municipi de Das, al bosc al costat de la carretera que enllaça Das amb la Molina i a l'inici de la reserva natural d'Eina, també al bosc.

Monotropa hypopitys. Foto: María Rosés

10.

A l'avetosa de Riu, la María Rosés va trobar uns peus de *Neottia nidus-avis* RICH. 1818, que estan tot just florint llavors. Es tracta d'una orquídia paràsita, que no té clorofil·la. Data: 20 de juny de 2018.

Aquesta espècie, no gaire comuna a la Cerdanya, se l'ha trobada també a Bastanist, Llo i a la part alta de la vall de Pi, cosa que ens indica que potser és més comuna d'allò que ens pensàvem inicialment, tot i que no sol ser gaire abundant allà on se la troba.

Neottia nidus-avis. Foto: María Rosés

11.

A la zona dels estorregalls d'All (municipi d'Isòvol), el Gael Piguillem va trobar en un bosquet de pins, diversos peus florits d'*Epipactis helleborine* (L.) CRANTZ. Data: 11 de juliol del 2020.

El Josep Elías va trobar també un peu florit d'*Epipactis helleborine* al camí dels Enamorats, al municipi de Puigcerdà. No disposem de la fotografia.

Aquesta espècie és relativament comuna a la comarca i se la troba en altres indrets, com a la vall de Bastanist (Montellà i Martinet), a prop de Nas (Bellver de Cerdanya), a Cereja (Llívia) o al municipi d'Urús.

Epipactis helleborine. Foto: Gael Piguillem

12.

A la vall de Llo (municipi de Llo), al camí que va des del balneari de Llo fins a les gorgues del Segre, el Gael Piguillem va trobar un exemplar d'*Epipactis rhodanensis* Gévaudan & Robatsch. Fa uns anys també s'havia trobat aquesta espècie a prop del balneari, en un camí, juntament amb *Epipactis fageticola* (C.E. Hermos.) Devillers-Tersch. & Devillers. Data: 18 de juliol del 2020.

Epipactis rhodanensis. Foto: Gael Piguillem

A prop del cementiri d'Urús, en terreny calcari, localitzats nombrosos peus de *Goodyera repens* (L.) R. BR. Trobats per la Maria Rosés. Data: 17 de juliol del 2020.

Aquesta espècie havia estat trobada també a la vall de Llo i al torrent de la Valira, al municipi d'Urús.

Goodyera repens. Foto: Maria Rosés

CONCLUSIONS

Com a conclusió destacada, cal esmentar que la presència del gènere *Ophrys* a la comarca és més gran d'allò que ens esperàvem o que estava citat. Potser caldria un estudi més exhaustiu d'aquest gènere a la Cerdanya.

Tanmateix, el municipi d'Urús és especialment ric, ja que hi hem trobat en diverses localitzacions *Ophrys insectifera* subsp. *subinsectifera* i també, en una zona no gaire gran, *Ophrys apifera*, *Ophrys scolopax* i *Ophrys sphegodes*.

El fet d'haver trobat una població extensa d'*Ophrys apifera* al municipi de Ger ens fa pensar també que, potser pel fet que aquestes orquídiades floreixen relativament d'hora, no estan prou estudiades les seves poblacions a la Cerdanya i caldria un treball més intens de recerca.

AGRAÏMENTS

Al Marcel Sangenís i al Josep Elías, per les informacions sobre les seves troballes d'*Ophrys apifera* i *Epipactis helleborine*.

El llangardaix pirinenc (*Lacerta agilis garzoni*), una joia faunística de la Cerdanya

Guillem Pérez i de Lanuza^{1,2}, Esther Gómez Dupuis¹, Rémi Charles-Dominique¹

¹PyrEEnA, Association Environnementale Pyrénées-Est

²Institut Cavanilles de Biodiversitat i Biologia Evolutiva (Universitat de València)

Masclle adult de *Lacerta agilis garzoni* de la Molina, Cerdanya. 10 de juliol de 2020. Noteu la coloració lateral verda característica dels mascles.

Sempre que vulguem preservar la biodiversitat d'una manera adequada, haurem de tindre en compte un conjunt d'elements ben diversos, però tots ells imprescindibles. Primer, haurem de conèixer què tenim a cada espai. És a dir, on es troba una espècie, amb quins hàbitats està relacionada, en quin període de l'any apareix, etcètera. Però també haurem de conèixer altres aspectes clau, com quin és l'estat de les seues poblacions, com es connecten entre elles, com interactuen uns organismes amb els

altres i amb l'ambient que habiten, o quina és la seua fragilitat i de què en depèn. Evidentment, no podem destinar els mateixos esforços a protegir totes les espècies d'un lloc, ni segurament això tindria tampoc cap sentit. Ara bé, saber què cal prioritzar sempre dependrà d'un bon coneixement del nostre patrimoni natural.

A la Cerdanya (i també a algunes de les comarques que l'envolten) trobem un cas particular que requereix la nostra atenció. Es tracta del llangardaix pirinenc, *Lacerta agilis* Linna-

eus, 1758 (família Lacertidae). És una espècie molt ben distribuïda pel centre i nord d'Europa i per bona part d'Àsia; la trobem des del Pirineu fins al nord-oest de la Xina (Speybroeck et al. 2017). Aquesta àrea de distribució tan gran i una història en què s'acumulen períodes d'expansió i d'aïllament a diversos refugis glacials han donat lloc a una gran diversitat intraespecífica que inclou diverses subespècies amb coloracions i morfologies molt variables (Andres et al., 2014; Roitberg et al. 2015). Les poblacions del Pirineu corresponen a la subespècie *L. agilis garzoni*, que va ser descrita per Palacios i Castroviejo (1975), tot i que la primera descripció de la seua presència a les nostres muntanyes es remunta al 1894 a la localitat de Montlluís (Arribas, 2012). Tot i que la consideració de *L. agilis garzoni* com una subespècie vàlida és encara controvertida en ambients especialitzats (Bischoff, 1984; Arribas, 2001; Andres et al., 2014), les seues particularitats i el fet que les poblacions pirinenques es troben aïllades per uns 250 km de les poblacions centreeuropees més properes (Geniez & Cheylan,

2005) fan que es tracte d'un animal molt valuós per a la nostra fauna que mereix tota la nostra atenció i protecció. I és per aquest motiu que es planteja una incoherència aparent, que no ho és en realitat: tot i tractar-se d'una espècie molt ben distribuïda globalment, cosa que podria fer-nos pensar que no necessita massa atenció, les característiques i l'aïllament de les poblacions pirinenques fan que siga, de fet, un animal en perill que requereix un esforç potent per tal de conèixer el seu estat actual i poder-lo protegir de manera adequada i duradora. El fet que a altres zones d'Europa, on l'espècie està també present i on l'aïllament és menor, també s'estan duent plans de gestió importants per protegir-la, ens dona una idea de com és d'urgent la intervenció al Pirineu.

A molts països d'Europa *L. agilis* és una espècie molt comuna que fins i tot pot considerar-se com a fauna urbana a ciutats com Berlín. Ocupa una gran varietat d'ecosistemes, des de dunes costaneres al nord d'Europa, fins a pastures, conreus i zones obertes a la vora del bosc, però sempre evitant temperatures mas-

Femella adulta de *Lacerta agilis garzoni* de la Molina, Cerdanya. 10 de juliol de 2020. Molt sovint només podem observar els individus d'aquesta espècie entre la vegetació, on solen passar desapercebuts la major part de les vegades.

Femella adulta jove de *Lacerta agilis garzoni* a la vall de Galba, Esposolla, Capcir. 23 de juny de 2020. Encara que no és el més comú, de tant en tant podem observar alguns individus que utilitzen roques i murs de pedra en sec per assolellar-se, com ho fan altres lacèrtids abundants a la Cerdanya com la sargantana de paret (*Podarcis muralis*).

Juvenil de *Lacerta agilis garzoni* a la Reserva de Noedes, Serra de Madres, Alt Conflent. 8 de juliol de 2020. L'exemplar va ser localitzat entre herba molt densa al costat d'un rierol.

sa càlides. Tot i això, l'espècie ha trobat cabuda entre la fauna pirinenca, això sí, d'una manera molt restringida geogràficament i també ecològica. La podem trobar a diverses àrees de la Cerdanya i a bona part del Capcir, per bé que també ocupa algunes zones limítrofes d'Andorra, el Ripollès i l'Alt Conflent, així com alguns indrets de l'Auda i l'Alta Arieja, a Occitània (Pottier, 2016). Altres àrees del Pirineu en què antigament s'havia citat la presència del llargardaix pirinenc, com ara el Pallars o la Vall d'Aran, s'han de descartar completament (Arribas, 1999), encara que caldria fer prospeccions acurades a algunes àrees de l'Arieja, pròximes a poblacions conegudes, en què existeixen algunes cites antigues (Arribas, 1999, Pottier, 2016) i hàbitats que podrien ser favorables (observacions personals).

La distribució de *L. agilis garzoni* al Pirineu es relaciona negativament amb la pluviometria anual i amb la innivació dels mesos de gener i abril (Arribas, 1998), amb una temperatura mitjana inferior als 9 °C i una pluviometria major de 1.000 mm (Llorente et al., 1995; noteu que aquests resultats s'han obtingut considerant només la part sud-catalana de la seua

àrea de distribució). De fet, la seua distribució s'associa a un clima continental, alhora fred i assolellat, com el que caracteritza la Cerdanya. Les seues poblacions es troben entre els 1.400 i els 2.500 metres d'altitud, encara que la major part es troben en un rang altitudinal de 1.600-1.800 m (Amat, 2015; Pottier, 2016; observacions personals). Ocupa zones obertes amb cobertura arbustiva molt variada que inclou el bàlec (*Genista purgans*), el ginebró (*Juniperus nana*), el roser (*Rosa canina*), el neret (*Rhododendron ferrugineum*) o fins i tot el boix (*Buxus sempervirens*), sovint amb presència de pins (*Pinus uncinata* i *P. sylvestris*) i, de vegades avets (*Abies pectinata*) o bedolls (*Betula pendula*), així com herbassars densos de l'estatge subalpí (Amat, 2015; Pottier, 2016; observacions personals).

El llargardaix pirinenc és l'espècie de llargardaix verd (i.e. gènere *Lacerta*) més curta, amb un cos cilíndric i de potes relativament curtes que, tot i no semblar massa destre quan es desplaça per terra, és especialment àgil a la vegetació, on fa bona part de la seua activitat. El més característic de l'espècie és la seua coloració, amb un marcat dicromatisme sexual:

Prats amb bàlecs (*Genista purgans*) i ginebrons (*Juniperus nana*). Hàbitat de *Lacerta agilis garzoni* entre Llo i Er. 9 de juliol de 2020.

mentre les femelles presenten una coloració lateral marró amb taques clares i fosques (i negres) i la gola i el ventre són blancs, els mascles presenten una coloració verda i ultraviolada brillant, tant ventralment com lateral, que els fa molt cridaners i fàcils de reconèixer. Aquesta coloració dels mascles, exagerada durant l'època reproductora, funciona com un senyal que utilitzen els mascles per resoldre conflictes amb altres mascles i aconseguir parelles (e.g. Olsson, 1994a,b; Olsson et al., 2011a).

Tot i que a l'àrea de distribució del llangardaix pirinenc trobem un bon nombre d'altres espècies de lacèrtids, que fins i tot poden ser-hi sintòpics (com la sargantana de paret o roquera, *Podarcis muralis*, o la sargantana de mollera, *Zootoca vivípara*), normalment és difícil confondre un exemplar de llangardaix pirinenc. Això sí, com que és una espècie que

sovint es troba entre la vegetació i no sempre es deixa observar amb facilitat, pot haver-hi alguna confusió amb exemplars de lluert (*Lacerta bilineata*), espècie més gran i esvelta, en què tant els mascles com les femelles són verds dorsalment i no presenten el patró de taques propi de *L. agilis*. Els juvenils d'ambdues espècies tampoc no s'assemblen. Com a molt, podríem confondre un juvenil de *L. agilis* amb un exemplar jove de *P. muralis*, si els veiem en moviment.

Llevat de notables excepcions (veieu Arribas, 1998; Amat et al., 2000, 2003; Pottier et al., 2007), el llangardaix pirinenc ha estat molt poc estudiat i només es té un coneixement parcial i poc acurat de la seua distribució real al Pirineu i de les condicions en què es troben les seues poblacions. El fet que recentment s'han trobat noves localitats per a l'espècie, com per exem-

Herbassars densos i humits habitats per *Lacerta agilis garzoni* a Noedes. 8 de juliol de 2020.

ple a la cara sud del massís del Puigpedrós, no fa més que evidenciar que l'àrea de distribució de *L. agilis garzoni* no està suficientment estudiada. Existeixen alguns treballs rellevants sobre l'ecologia i el cicle reproductiu de l'espècie a la Cerdanya (Amat et al., 2000, 2003), però se centren només en algunes poblacions de l'extrem sud-oest de la seua àrea de distribució (Molina, Masella) corresponents a un hàbitat poc representatiu del de la resta de la seua àrea de distribució.

Donat que *L. agilis garzoni* ocupa una àrea de distribució menuda, que només es coneixen algunes poblacions reduïdes i (aparentment) prou aïllades entre elles, i que està fortament sotmesa a accions sobre el seu hàbitat com són les actuacions relacionades amb infraestructures d'esquí alpí (Arribas, 1999; Amat, 2015), al nou Catàleg de la fauna salvatge amenaçada de Catalunya Sud que està elaborant la Generalitat, l'espècie passa a tindre l'estatus d'espècie en perill d'extinció (categoria E)

(https://territori.gencat.cat/ca/detalls/Article/decret_fauna_salvatge). Així mateix, la Liste rouge des amphibiens et des reptiles de Midi-Pyrénées de 2014 considera el llangardaix pirinenc en perill crític (https://inpn.mnhn.fr/espece/listerouge/RG/LRR_Amphibiens_Reptiles_Midi_Pyrenees_2014). Això suposa que es tracta d'una espècie del màxim interès i que l'administració ha d'intervenir en la seua protecció. Ens consta que l'interès existeix i pensem que és el moment de fer-hi un impuls decidit. Sabem, per exemple, que tant el Parc Natural del Cadí-Moixeró com el de les Capçaleres del Ter i del Freser estan destinant esforços a millorar el coneixement de les poblacions presents als respectius territoris. Així mateix, les Reserves Naturals d'Eina i Noedes (incloses a la Federació de les Reserves Naturals Catalanes) recentment han realitzat prospeccions per tal de millorar el coneixement de les seues poblacions de *L. agilis*. El Departament de Territori i Sostenibilitat de la Generalitat també

està molt interessat en la protecció de l'espècie al Pirineu i el Parc Natural dels Pirineus Catalans la té com un dels seus objectius d'estudi i protecció que caldrà abordar els pròxims anys.

Així doncs, pensem que és necessari adoptar un enfocament global per a l'estudi de *L. agilis garzoni* que incloga tota la seua àrea de distribució, permetent-nos sumar tots els actors rellevants (i que ja estan treballant sobre el terreny) per tal d'enfortir unes sinèrgies que ens permeten saber bé on es troben les poblacions de l'espècie, quin és el seu estat, com estan connectades entre elles i quins són els riscos a què està sotmesa (per exemple l'expansió del bosc, certes accions relacionades amb la ramaderia). Així com establir quines són les accions necessàries per a garantir la supervivència d'aquesta joia de la fauna pirinenca que mereixeria esdevindre icona de la fauna cerdana.

Referències

- Amat, F. (2015). Lagarto ágil – *Lacerta agilis*. En: Enciclopedia Virtual de los Vertebrados Españoles. Salvador, A., Marco, A. (Eds.). Museo Nacional de Ciencias Naturales, Madrid. <http://www.vertebradosibericos.org/>
- Amat, F. A., Llorente, G. A., Carretero, M. A. (2003). A preliminary study on thermal ecology, activity times and microhabitat use of *Lacerta agilis* (Squamata: Lacertidae) in the Pyrenees. *Folia Zoologica*, 52 (4): 413–422.
- Amat, F., Llorente, G. A., Carretero, M. A. (2000). Reproductive cycle of the sand lizard (*Lacerta agilis*) in its southwestern range. *Amphibia-Reptilia*, 21: 463–476.
- Andres, C., Franke, F., Bleidorn, C., Bernhard, D. & Schlegel, M. 2014. Phylogenetic analysis of the *Lacerta agilis* subspecies complex. *Syst. Biodivers.* 12: 43–54.
- Arribas, O. (1998). Caracterización de los factores fisiográficos, geológicos y climáticos del área de distribución de las lagartijas de alta montaña de los Pirineos (*Iberolacerta* Arribas, 1997; subgén. *Pyrenesaura* Arribas 1999) y otros lacértidos del piso alpino de los Pirineos. *Lucas Mallada*, 10: 67–85.
- Arribas, O. (1999). Distribución y estatus de *Lacerta agilis* y *Zootoca vivipara* en Cataluña. *Butlletí de la Societat Catalana d'Herpetologia*, 14: 10–21.
- Arribas, O. (2012). La referència més antiga coneguda de *Lacerta agilis* als Pirineus. *Butlletí de la Societat Catalana d'Herpetologia*, 20: 54–56.
- Arribas, O.J. (2001) – Morphology and taxonomic revalidation of *Lacerta agilis garzoni* Palacios and Castroviejo, 1975. – In: Vicente, L. & E.G. Crespo (eds.): Mediterranean Basin Lacertid Lizards – A Biological Approach. 39–49.
- Bischoff, W. (1984). *Lacerta agilis* Linnaeus, 1758 – Zau-neidechse. Pp. 23–68. En: Böhme, W. (Ed.). *Handbuch der Reptilien und Amphibien Europas*. Vol. 2. Aula Verlag, Wiesbaden.
- Geniez P. & Cheylan M. 2005 – Reptiles et batraciens de France. Cédérom. CEP-EPHE-CEBA-LOKE films. Educagri éditions.
- Llorente, G. A., Montori, A., Santos, X., Carretero, M. A. (1995). Atlas dels Amfibis i Rèptils de Catalunya i Andorra. Brau ed., Figueres. 191 pp.
- Olsson, M. (1994). Why are sand lizard males (*Lacerta agilis*) not equally green. *Behavioral Ecology and Sociobiology*, 35 (3): 169–173.
- Olsson, M. (1994b). Nuptial coloration in the sand lizard, *Lacerta agilis* – an intra-sexually selected cue to fighting ability. *Animal Behaviour*, 48 (3): 607–613.
- Olsson, M., Andersson, S., Wapstra, E. (2011a). UV-deprived coloration reduces success in mate acquisition in male sand lizards (*Lacerta agilis*). *PLoS ONE*, 6 (5): e19360.
- Palacios, F. & Castroviejo, J. (1975) – Descripción de una nueva subespecie de lagarto ágil (*Lacerta agilis garzoni*) de los Pirineos. – Doñana, *Acta Vertebrata*, Sevilla, 2 (1): 5–24.
- Pottier, G. (2016) – *Lacerta agilis* Linnaeus, 1758 Lézard agile; Lagarto ágil; Sand Lizard. – In: G. Pottier (ed.): *Les Reptiles des Pyrénées*. Muséum national d'Histoire naturelle, Paris. pp. 112–117.
- Pottier, G., Calvez, O., Deso, G. (2007). Redécouverte du Lézard agile de Garzón *Lacerta agilis garzoni* Palacios & Castroviejo, 1975 (Reptilia, Sauria, Lacertidae) sur le bassin versant atlantique des Pyrénées (département de l'Ariège et principauté d'Andorre). *Bull. Soc. Herp. Fr.* (2007) 121: 5–20
- Roitberg, E.S. & Eplanova, G.V. & Kotenko, T.I. & Amat, F. & Carretero, M.A. & Kuranova, V.N. & Bulakhova, N.A. & Zinenko, O.I. & Yakovlev, V.A. (2015) – Geographic variation of life-history traits in the sand lizard, *Lacerta agilis*: testing Darwin's fecundity-advantage hypothesis. – *Journal of Evolutionary Biology*, 28 (3): 613–629.
- Speybroeck, J., Beukema, W., Bok, B., Van Der Voort, J. (2017). Guía de campo de los anfibios y reptiles de España y de Europa. Omega, Barcelona.

La vall de la Llosa, bellesa i solitud a la Cerdanya

Xavi Basora

Als que estem enamorats de la Cerdanya des de fa anys i panys, i hem vist els notables canvis que ha viscut la comarca d'ençà de l'obertura del túnel del Cadí i del *boom* urbanístic derivat, ens tranquil·litza observar que alguns paratges cerdans sembla que romanguin quasi aliens al bullici turístic i residencial. Un d'ells és la **pin-toresca vall de la Llosa**, enclavada al bell mig de la solana, amb una personalitat única i uns notables atractius naturals i paisatgístics, a més d'una gran diversitat de rutes a resseguir.

Poca gent sap que la vall de la Llosa és un dels espais amb un grau de protecció més elevat de tota la Cerdanya, a més de tractar-se d'una propietat privada (llevat de la part estrictament de domini públic fluvial). Es tracta d'una **reserva natural parcial** declarada l'any 1987 per protegir les darreres poblacions de llúdriga que quedaven en aquella època. Aquest espai protegit és allargassat, ja que va des de la desembocadura del riu la Llosa al Segre a l'alçada de Martinet de Cerdanya (960 metres), fins al Pla de Vallcivera, a 2.300 metres. Una reserva amb un desnivell de 1.340 metres, una llargada de gairebé 17 km i una superfície de 84 hectàrees.

Cruïlla de camins, vall transfronterera

Un dels principals trets característics de la vall és la seva situació estratègica, una autèntica cruïlla de camins. Pel fons de la vall hi passa el popular **camí dels Bons Homes** (GR-107), que es creua amb **el famós GR-11** que travessa tots els Pirineus a l'alçada de la cabana dels Esparvers. El GR-11 ve del circ dels Engorgs i segueix

per la Vallcivera direcció Andorra i l'estany de l'Illa. El GR-107, passada la cabana dels Esparvers, se'n va cap a la Portella Blanca d'Andorra, el punt més alt de la vall de la Llosa, a més de 2.500 metres i un lloc transfronterer on tan bon punt estàs a França, a Catalunya o a Andorra.

Aquesta situació, com us podeu imaginar, va fer que per la vall de la Llosa hi passessin, antigament, contrabandistes, pastors, bandolers i llauradors que volien accedir a Andorra per la via directa. També travessaven la vall els arriars que transportaven el ferro que s'extreia d'una mina situada a Pimorent (França).

Cruïlla entre el GR-11 i el GR-107. Autor: © Xavi Basora.

Una vall glacial amb salts d'aigua encisadors i estanys desconeguts

La vall de la Llosa, com tantes altres dels Pirineus, és d'origen glacial. La glacera que cobria aquest indret durant la darrera glaciació (fa uns 22.000 d'anys) era una glacera de vall, per la qual cosa en retirar-se va modelar una **vall en forma de U** que va deixar altres empremtes com els cons d'esbaldregalls que trobem arribant al prat de Xuixirà, la vall penjada de La

Muga o les morrenes frontals a Esparvers.

La formidable vegetació de ribera que ressegueix tot el riu així com les frondoses pinedes de pi negre als vessants de la vall són uns altres atractius notables. L'aigua, òbviament, també, amb bonics salts com el del **Molí del Salt** (en el tram que va del Vilar a Cal Jan de la Llosa, vegeu-ne [aquesta ressenya](#)). M'atreviria a dir que és la cascada més bonica de la Cerdanya. El seu fàcil accés i la seva bellesa han fet que aquest paratge sí que pateixi els efectes de la freqüentació, especialment a l'estiu.

En les valls laterals de la Llosa s'hi amaguen **alguns dels estanys més desconeguts de la Cerdanya**, com els de la Muga o el de Calm Colomer. Arribar-hi és tot un repte. I finalment, cal esmentar els cims que tanquen la vall, amb la popular Tossa Plana de Lles (2.916 m) a ponent, i la menys coneguda Tosseta de l'Esquella (2.869 m) a llevant. Però si hi ha un cim característic de la vall, aquest és **la Muga** (2.860 m), que es mostra esvelta i imponent des de la Vallcivera.

Una infinitat de rutes, algunes de poc freqüentades

D'entrada pot semblar que la vall només té una única ruta possible, la que recorre l'eix central. Certament, és l'excursió clàssica, molt recomanable, que s'inicia a Cal Jan de la Llosa (1.610 m) i acaba a la Cabana dels Esparvers (2.068 m). En [aquesta ressenya](#) hi trobareu tots els detalls, però ja us avanço que és una ruta mitjanament llarga (13,3 km d'anada i tornada), amb un desnivell de 536 m i una durada total d'unes 4 hores. És una excursió ideal per fer a l'estiu, amb cap dificultat tècnica, i també a l'hivern amb raquetes de neu. Passa per paratges de gran bellesa, com el prat de Xuixirà, a més de regalar-nos fantàstiques vistes del Cadí.

Més enllà d'aquesta ruta clàssica, si gaudiu de bona forma física, la vall us ofereix altres rutes molt menys freqüentades que permeten arribar a paratges solitaris on ningú diria que ens trobem en una de les comarques més turístiques del país. Anirem per ordre, seguint les desviacions de la vall.

El Molí del Salt, un paratge refrescant i molt freqüentat a l'estiu. Autor: © Xavi Basora

Les dues primeres alternatives permeten arribar a estanys solitaris situats a una alçada notable. El primer seria l'**estany de Calm Colomer**, una dura ascensió resseguint el riu del mateix nom. El premi, però, és meravellós. La segona possibilitat seria ascendir als **estanys de la Muga**, ben visibles des de la Tossa Plana de Lles, i situats als peus del cim de la Muga en una raconada on el silenci es talla amb un ganivet.

cardós amb les imponents siluetes dels cims del Peiraforca i el Roc Colom.

La vall de la Llosa us encisarà. Si us centreu en els indrets més visitats i accessibles (la mateixa vall o el Molí del Salt), quedareu plenament satisfets. Però si us aventureu pels paratges menys freqüentats, a més de cansar-vos, quedareu captivats per la bellesa que encara atresora aquest racó de la Cerdanya.

Granota roja o pirinenca, observada a prop de la Portella Blanca d'Andorra. Autor: © Xavi Basora

Des de la cabana dels Esparvers, tenim fins a tres possibilitats interessants. La primera, a ponent, seria visitar els bonics **estanys de Montmalús**, situats ja en territori andorrà i accessibles de manera habitual des de Grau Roig. La segona, també a ponent, seria recórrer tota la **Vallcivera**, francament preciosa, fins al port del mateix nom (2.517 m) i des d'allí arribar-nos a l'estany de l'Illa, amb un modern refugi. I la tercera i última, a llevant, seria seguir el camí dels Bons Homes (GR-107) fins a la **Portella Blanca d'Andorra** (2.521 m), on se'ns obren unes boniques vistes de la vall de Camp-

NOTA:

Aquest article es va publicar originalment al butlletí SENDÈRIA (núm. 42) i al blog "Per terra, mar i aire" del portal web Descobrir.cat.

El veterinari del serrat

Anna Montané Mill

Isidre Ribot Casadesús

E V O L U C I Ó D E L M Ó N P A G È S A L A C E R D A N Y A

Montserrat Casadesús, la mare.

Durant molt de temps la nostra comarca ha estat identificada com el lloc ideal per a reposar-hi, descansar-hi, on poder gaudir d'un entorn natural inigualable; amb una excel·lent orientació, d'est a oest, que ens assegura moltes hores de sol, tan necessari a l'hivern. Tothom, sempre, ha comentat que a la comarca s'hi respiren uns aires boníssims, que ho curen tot.

Aquests han estat els motius ancestrals que han motivat sempre l'interès de les persones que han volgut fer estades o, més endavant, el lloc que ha triat força gent al llarg dels anys per a passar-hi les vacances o per fer-hi turisme.

Però res de tot això hauria estat possible si la imatge que s'hagués donat de Cerdanya des d'un bon començament hagués estat una comarca descuidada, amb uns prats de dall plens

d'herbes que creixien sense control, donant imatge de deixadesa. Encara que la natura sigui bella per ella mateixa, la cura que n'han tingut sempre els pagesos, els vertaders jardiniers de la comarca, li abellen i la feien atractiva, i sense nosaltres saber-ho.

Encara que sembli un tòpic, parlar del món de la pagesia a la nostra comarca resulta ben normal. Parlar que no sempre s'ha fet de pagès de la mateixa manera, també ho és. Tothom és conscient, també, com ha arribat a canviar fer de pagès en quaranta anys.

Hi ha una persona que ho sap molt bé. Ha viscut molt directament aquests canvis i ha estat testimoni de l'evolució que ha sofert aquest ofici al llarg d'aquest temps. L'hem triada, perquè, gràcies a la seva experiència, puguem fer-nos una idea més clara sobre què hem perdut,

Ribot, el pare.

què hem guanyat o com podrien haver estat les coses si s'hagués actuat d'una altra manera; per preveure quin pot ser el futur o, simplement, perquè ens doni una visió general de tot plegat. Es tracta d'una persona profundament arrelada a la comarca, que ha viscut intensament el món de la pagesia, primer a casa seva, dins la família que l'ha vist créixer i, més tard, treballant en l'ofici que havia triat, el de veterinari.

Parlem de l'Isidre Ribot Casadesús, que ha estat fins a aquest any, el de la seva jubilació,

cap de l'Oficina Comarcal del DARP a Cerdanya. Es pot dir que l'Isidre ha tancat el cercle, ha viscut des de ben petit el món de pagès i ha aconseguit que la seva passió sigui també el seu ofici.

L'Isidre des d'aquest any gaudirà d'una jubilació administrativa, que no activa, perquè podem estar segurs que no deixarà ni per un moment d'observar el món que l'envolta amb visió crítica, donant el seu parer sobre tot allò que ha estat passió i motiu de feina durant molts anys de la seva vida.

L'Isidre viu a Bellver, al Serrat del Pla de Tomet, allà on vivia la seva padrina materna amb la seva companya, la Rosó. Junts van decidir fa més de trenta anys formar una família, i així va ser com, primer amb l'Oriol, després amb la Ivet i bastant més tard amb la Sheila ho van aconseguir.

Amb ell hem recordat la seva època d'infant, no molt diferent de la d'altres nens de la seva època, però sí una mica més dura, malgrat els anys de què parlem, ja que va créixer en un poble petit, dins del mateix municipi de Bellver.

Actualment ens resulta molt normal parlar de política agrària comarcal, però és bo recordar que les coses no han estat sempre així. Que quan l'Isidre va començar encara s'anava a buscar la llet amb la lletera a alguna casa de pagès, que si volíem, ens guardaven la primera llet d'una vaca acabada de parir per fer-ne brossat i, a Bellver, per exemple, encara hi havia lleteria. Encara es podia veure algun parell de vaques ajunyides, que feien rodar una *carretoina* plena de fems. L'Isidre coneix molt bé aquest món, l'evolució que ha sofert l'agricultura a la comarca o la política agrària que hi ha hagut al llarg dels temps, hi ha dedicat moltes hores durant la seva vida.

Va ser l'últim nen que va néixer a Santa Magdalena, el set d'agost de mil nou-cents cinquanta-cinc. *Quan jo vaig néixer, les cases que recordo que encara eren plenes eren: cal Tula (on vaig néixer), cal Cardina, cal Faumet, també dit cal Garravet, cal Domingo i cal Carrilano, anomenat també cal Giralt. Antigament- ens explica l'Isidre- hi havia hagut encara més cases: cal*

El bateig de l'Isidre a Bellver.

L'Isidre, la Montserrat, el Ramon i la Núria.

Xingai, cal Ramonet, cal Menut, cal Rafel, cal Serra, cal Ferragut i cal Carboner.

Els inicis i la relació amb l'entorn

Volíem saber quines van ser les influències que va rebre l'Isidre aquests primers anys de la seva vida, aquelles que va modelar la seva personalitat i li van fer créixer l'interès per conèixer més coses d'un món que més tard,

ell mateix, va escollir com a ofici.

El fet que els pares fossin pagesos va ser el que indubtablement va fer que em fixés amb els animals i la natura en general. L'interès per allò que m'envoltava era gran, incloses les granotes i els gripaus de la bassa de davant de casa.

Una altra influència que assegura que va tenir, i n'està orgullós, va ser la d'un pastor que tenien a casa seva, molt observador de

Balcó de cal Tula.

Enriqueta Ribot, Isidre Ribot.

la natura, el Ton Gassa. Una persona profundament coneixedora de la natura, que sabia molt sobre ocells i plantes, i que es movia per la natura com si fos a casa seva: *De ben petit em va ensenyar el nom de la major part dels ocells, així com saber-ne distingir els cants, i quan sortien les perdius, m'ensenyava on eren. També se m'enduïa a guardar les ovelles cap a la muntanya. El Gassa era capaç d'improvisar un dinar fàcilment, quan era amb les ovelles. Portava la carn al sarró, feia una mica de foc a terra, tallava quatre branques de boixos verdes, les posava a sobre del foc i damunt hi posava la carn.*

També recorda les visites que feia l'Emi-

li Foixonet, poeta i escriptor, estiuellant de Bellver, a qui agradava molt pujar fins a Santa Magdalena i xerrar, i també parlar dels cucs, de les erugues i de les papallones: *Recordo que, des de ben petit ja vaig saber que les papallones sortien de les erugues.*

Un altre fet important, i que avui se n'ha perdut el costum és que de vegades amb els de casa, anaven a peu a Cortariu, a Pi i molt sovint a Bor, on hi tenia la tia, a cal Perna. Recorda el trajecte com un festival d'informació i d'emocions: *em feien fixar que ja havia florit un arbre concret, collíem prunes, pescàvem truites...* Recorda, enriolat, com pescava el seu oncle de

Palamós: *feia taparada al rec de la Canal amb un sac de cànem travessat, les feia baixar totes i les pescava, no havia vist mai pescar d'aquesta manera! En aquells temps n'hi havia moltes, de truites!*

De vegades, també, ell i el Valentí de Garra-vet jugaven a futbol amb els nens de Nèfol, de cal Català; un cop anaven a Nèfol i un altre a Santa Magdalena.

En època de rovellons, també recorda haver anat a vendre bolets pels entorns dels dipòsits vells, inici de la vall de l'Inglà. Llavors esperaven que baixessin els compradors, que primer passaven per la casa de dalt de l'Inglà, i quan baixaven es paraven allà on eren ells, els venien a pesseta el quilo. L'endemà hi tornaven.

D'aquesta època en guarda un molt bon record: *no era conscient de com ho passaven els altres, no hi havia ni aigua corrent ni llum. Feien la llum amb un molí de vent i amb un motor, i quan s'acabava la bateria ja no n'hi havia. Llavors havíem d'anar amb llums de carbur, i els posàvem al costat de l'escalfapanxes. En aquests pobles ni llum, ni aigua, i la carretera un camí que quan plovia i feia torrentades ho rebentava tot.*

Un altre aspecte a destacar de la infantesa de l'Isidre és l'admiració per la seva padrina materna, amb la qual passava moltes temporades, al Serrat, als afores de Bellver. Era una dona sola, que la guerra l'havia privat de tenir l'home al costat i que va haver d'arreglar-se-les

sola i tirar endavant la casa. L'Isidre recorda que sempre tenia por, perquè no havia sabut res més del marit, encara que se suposava que era mort. Aquí entràriem de ple en les conseqüències d'una guerra que no va ser agradable per cap família, perdre la pista d'algú dels seus i no haver pogut tancar les ferides, ni haver pogut plorar o enterrar els seus morts. Aquesta experiència també la va viure l'Isidre, i ja érem als anys seixanta, però fets com aquests també deixen petjada.

L'època d'estudiant

Aquesta relació tan directa que ell i la seva germana tenien amb la padrina, va esdevenir important a l'hora d'estudiar, així com ho ha estat la seva passió per la natura.

L'oncle de l'Isidre va voler que la padrina baixés a viure amb ell a Barcelona, i ella va posar com a condició que també hi baixessin l'Isidre i la Núria, la seva germana:

Així va ser com vaig baixar a Barcelona i hi vaig estudiar el batxillerat, durant vuit anys; primer en una acadèmia, a Virrei Amat, i després a l'institut Joan d'Àustria. No sabia ben bé quina carrera escollir, però formava part d'un grup de gent a qui agradava molt la biologia, hi tenia una gran afició; encara guardo unes fitxes que havia elaborat, fins i tot abans de començar la carrera. Aquesta afició em va encaminar cap a veterinària. Llavors, estudiar la carrera només

es podia fer a Saragossa, Madrid, Lleó i Còrdova, però per proximitat vaig triar Saragossa. Tènia disset anys i amb quatre nois vam llogar un pis i així van passar els cinc anys de carrera.

S'inicia en l'ofici

Una altra persona que va representar molt en la seva vida professional va ser el Sr. Pepe Villanueva, veterinari del poble, molt estimat per tothom. L'home ja era gran i s'havia de jubilar. Es va fixar en l'Isidre perquè li fes d'ajudant i de deixeble seu, encara estudiava tercer de veterinària. Ell recorda: *quan arribava de vacances ja m'esperava perquè l'anés a ajudar; fins i tot alguna feina més de mal fer, em guardava! El Sr. Pepe hi gaudia molt ensenyant-me, em va ensenyar moltíssimes coses, sobretot el tracte amb la gent.*

Va acabar la carrera l'any 1977. Tot just va acabar i ja es va posar a treballar, perquè el Sr. Pepe ja tenia edat de jubilar-se, de fet es va jubilar força gran. A instàncies seves va anar a Lleida i el van nomenar "veterinario titular de la plaza de Bellver de Cerdanya" de forma interina. L'any 1978 el van cridar per anar a fer el servei militar. Havia anat demanant pròrroques, perquè estudiava, ja havia fet uns mesos de milícies, però, aquell any va haver d'incorporar-se i anar un any a Cadis. Per això va haver de deixar la plaça. Aquella plaça llavors va sortir a concurs i va ser ocupada per una altra persona, el Sr. Torrero, que venia de l'Aragó. En tornar de la mili, l'any 1979 es va posar a fer de veterinari de clínica lliure. El titular va estar content, perquè no li agradava la clínica; l'Isidre i el poble també, perquè ja es coneixien i ja hi havia hagut una relació.

L'any 1983 el Sr. Torrero opta a una nova plaça i això permetrà a l'Isidre, pel juny d'aquell mateix any, tornar a tenir la plaça de veterinari titular de Bellver de Cerdanya, depenent encara del Ministerio de Sanidad de Madrid.

En aquelles èpoques es nomenaven veterinaris titulars de la "plaza" ens explica l'Isidre, i ho havies de fer tot, tant sanitat com ramaderia. Els veterinaris no tenien oficina, l'oficina era a casa, la secretària era la dona o qui fos, princi-

palment de la família. Feia clínica a les masies i quan tornava a casa, i a hores convingudes, feia els documents oficials o el que demanessin des de Lleida, fer un seguiment de l'escorxador, veure els animals que es mataven i fer la inspecció sanitària. La resta del dia el dedicava a fer clínica i a conviure amb els pagesos. Això va ser fins a l'any 1986, quan la Generalitat va fer el desplegament de les oficines comarcals a tot Catalunya, va ser el primer Departament que ho va fer.

Fent memòria d'aquells primers anys, després de la llicenciatura, no s'està d'afirmar: *vaig gaudir molt de la meva professió, tot el dia i moltes nits amunt i avall visitant vaques i cavalls cap a Músser, Aràns, Estana, Montellà... tots els pobles de la Baixa Cerdanya, només tinc bons records d'aquella època. El fet de ser fill de*

Montserrat Casadesús Vidal escorxant un conill.

Matança del porc.

pagès i d'un petit llogarret com és Santa Magdalena m'exigia un plus de compromís i d'agraïment als meus pares que n'estaven orgullosos i que amb el seu esforç van fer possible que jo estudiés veterinària. Tòt plegat em va permetre que en entrar a l'administració i concretament al DARP, ja conegués el sector i pogués empatitzar més fàcilment amb els problemes dels ramaders i dels agricultors.

Primera organització comarcal

Des de desembre de 1986 fins al maig de 1990

va ser veterinari interí de l'Oficina Comarcal del DARP de Cerdanya.

Però ell, recordant aquella època, vol deixar constància que, arribat el moment de plantejar-se una política agrària que afectés tota la comarca, de comarcalitzar, *va aparèixer el primer problema, Cerdanya de Lleida i Cerdanya de Girona. La part de Cerdanya de la banda de Lleida va ser adscrita a la comarca de l'Alt Urgell, i en canvi l'altra part, als Serveis Territorials de Girona.*

Durant un parell d'anys la comarca, pel que fa a agricultura, va ser gestionada per Lleida i per Girona. Però els alcaldes de la banda de Lleida es van començar a queixar, no volien haver d'anar a Puigcerdà. Però es va començar a parlar que el projecte de comarca s'havia de posar en marxa. Es va anar fent pressió, encara que a contracor per part de la gent de la banda de Lleida, que ja veien a venir que els farien anar cap a Girona, ja que la capital era Puigcerdà.

Els delegats territorials com a representants polítics, eren els responsables de donar subvencions, d'estar en contacte amb els alcaldes, però, és clar, pertanyien a províncies i a Serveis Territorials diferents, això representava un problema per aconseguir la pretesa unitat comarcal pel que feia al món de la pagesia.

Durant l'època del conseller d'agricultura ramaderia i pesca Joan Vallvé, es va prendre la decisió de dependre de Barcelona. Recorda que *va ser una època bastant bona, l'època de contractacions d'obres, d'arranjaments de camins, etc.*

Els serveis de les oficines comarcals es van estructurar en tres àrees: veterinària, agrícola i forestal, ens explica l'Isidre.

Als inicis, com és de suposar, ens diu, *l'àrea agrícola provenia dels antics serveis d'extensió agrària, aquests ja havien vingut de Madrid i són els que realment feien una feina de desenvolupament en l'àmbit d'agricultura i també de ramaderia. Comunicaven les innovacions que hi havia en el sector d'agricultura i ramaderia de la comarca de Cerdanya, tant pel que feia a la província de Lleida com a la de Girona. Eren enginyers tècnics agrícoles, i impulsaven a la comarca el que els deien des de Madrid, cosa que no va funcionar, perquè la realitat de la comarca era diferent. No era gaire lògic, inicialment, fer quadres i haver de lligar les vaques tot el dia, ja que hi quedaven amuntegades i empresonades, amb la idea que més endavant es farien estabulacions lliures. Els pagesos no ho veien clar a causa del clima, fet que més endavant es va veure que hagués estat un error greu no fer-ho.*

El pagès que volia progressar- ens explica l'Isidre- havia de preveure la construcció d'una

gran quadra que reunís òptimes condicions. Tots els pagesos punters en tenien. S'ha de dir que la pagesia, en aquells temps, va viure moments molt bons. Pels volts dels anys vuitanta i vuitanta-cinc, ens comenta, el preu dels vedells, en proporció, era el mateix que ara. Aquest sector, en aquest sentit ha anat a menys- ens diu.

Evolució, entrada a la UE

Des de l'octubre de 1993 ha estat el cap de l'Oficina Comarcal del DARP, després d'haver exercit de veterinari interí, veterinari funcionari i coordinador veterinari. Actualment, les funcions que ha hagut de dur a terme l'Isidre com a cap de l'oficina del DARP han estat molt definides, formaven part, ja, d'una nova època, d'un nou món, en el qual tot havia anat canviant molt.

Baixant la llet des de Santa Magdalena.

El sector ramader, igual que molts altres sectors, i dins el món globalitzat en què vivim ha hagut d'adaptar-se a les dinàmiques pròpies de l'actualitat. Per això, les funcions que comporta el seu càrrec, queden molt definides:

- executar les actuacions que preveuen els programes i els plans del Departament, adequant els serveis a les característiques del seu àmbit territorial per potenciar-ne el desenvolupament integral;
- identificar-ne les necessitats i proposar actuacions i les inversions més adequades;
- executar les actuacions en matèria d'agricultura, ramaderia, indústries agroalimentàries i medi natural que se li assignin;
- gestionar les actuacions en matèria d'ajuts que se li assignin, i
- qualsevol altra funció de naturalesa anàloga que se li encomani.

L'1 de gener de 1986 entra en vigor l'adhesió d'Espanya a la Comunitat Europea. Aquest fet marcarà la política agrària comarcal, i d'això també en volem parlar, volem saber:

- Com creu que ha afectat al sector ramader l'entrada a la UE. Què ens en diu?

El sector ramader, igual que molts altres sectors, i dins del món globalitzat en què vivim, ha hagut d'adaptar-se a les dinàmiques pròpies de l'actu-

alitat. Moltes explotacions han abandonat, i les que han quedat s'han redimensionat per poder ser competitives.

- L'aplicació de la PAC (Política Agrícola Comuna de la Unió Europea), de quina manera ha afectat el sector ramader?

L'aplicació de la PAC ha permès que aquesta adaptació fos possible, tot i que en zones de muntanya com és la nostra és més difícil de competir, ja que hi ha factors que ens limiten com són: climatologia, orografia, distància als centres estratègics. Entenem que s'han de mantenir i millorar els ajuts que es reben, ens diu. La PAC ha anat integrant progressivament, noves demandes de la societat europea cap al sector agroramader, com ara el respecte al medi ambient, la salut pública, el benestar animal... aquests són alguns dels nous condicionants.

- Com ajuda l'administració als ramaders?

Aquesta ajuda s'estructura en dos pilars i amb diferents formes de finançament:

1. Finançament la major part dedicat a les ajudes directes, a les explotacions: ajuda a la incorporació de joves a la modernització de les explotacions, ajudes agroambientals, ajudes a la ramaderia ecològica, etc. Per tant, agricultors i ramaders poden optar a pagaments directes de la política agrícola comuna, a con-

Vaques de llet.

dició que mantinguin les seves terres en bones condicions agràries i mediambientals i respectin les normes en matèria de salut pública, zoonositat, fitosanitat, medi ambient i benestar dels animals, o sigui, requisits legals de gestió.

2. Mesures de foment de desenvolupament rural.

La globalització de mercats per a poder ser competitiu i també les demandes de la mateixa societat han condicionat el sector perquè sigui respectuós amb el medi ambient, la salut pública i el benestar dels animals.

- A quines noves línies de mercat poden aspirar els empresaris del sector primari?

A la valoració de la producció ecològica i la venda directa de productes locals i de proximitat i millora dels canals de comercialització.

- Quines problemàtiques troba als diferents sectors ramaders de Catalunya?

Catalunya té un sector ramader molt potent, sobretot en la producció intensiva: sector porcí, sector boví d'engreix, aviram, vaques de llet. Però té també la limitació de la producció de dejeccions ramaderes, que fa que el nitrogen produït no pugui ser absorbit per la terra disponible. A Cerdanya, però, no el tenim aquest problema, ja que la producció ramadera és majoritàriament extensiva, boví de carn i èquids, i la càrrega ramadera està perfectament controlada.

- Quins són els punts forts?

- . productes de molta qualitat*
- . productes de proximitat*
- . un col·lectiu de professionals del sector amb molta experiència i emprenedoria*
- . un mercat potencial de ciutadans cada vegada més sensibilitzats amb el medi natural i disposats a comprar aquests productes de qualitat.*

- Pensa que si els ramaders i l'administració no apliquen cap mesura es podria donar el cas que les grans multinacionals substituïssin les explotacions locals i d'aquesta manera provocar la desaparició de la ramaderia a la

comarca?

Tots els sectors necessiten una renovació constant i una adaptació a la realitat. A Cerdanya no és una excepció i, per tant, no es podrà competir mai amb certes produccions, on les grans multinacionals fan i desfan al seu gust, produint a uns preus impossibles d'igualar. S'ha de buscar un equilibri entre producció sostenible i manteniment de l'activitat agrària com a principal gestor del territori, i en definitiva beneficia tota la societat.

És un deure que tenen totes les administracions, en la part que els pertoca, no només al DARP; cal consensuar estratègies conjuntes per tal d'evitar que desaparegui la ramaderia a la comarca.

- Faci'ns alguna reflexió: com viu o com ha viscut aquesta evolució, que en pensa?

Les polítiques agràries comunitàries han suposat un sistema de subvencions que l'ha obligat a disminuir el nombre de pagesos. Dels cinc-cents o sis-cents pagesos que hi havia a la comarca se n'ha mantingut una cinquena part. I el que s'ha hagut de fer, com a sortida, ha estat doblar el nombre d'animals.

El cens de bestiar és gairebé el mateix, però amb menys pagesos. Hi havia unes tres-cents explotacions ramaderes que es dedicaven a la vaca de llet i actualment només n'hi ha unes trenta o trenta-cinc. Penso que ha estat gràcies a la Cooperativa del Cadí, que ha fet una gran feina per fer possible que aquestes cases poguessin continuar fent llet. La majoria de pagesos han passat a dedicar-se a la producció de carn. El que han hagut de fer ha estat augmentar el nombre de bestiar per intentar compensar la minva de preus, de preus actualitzats.

D'altra banda, la mà d'obra és molt cara i no la poden contractar, encara que es faci puntualment. Antigament, a les cases hi havia més gent per treballar, en algunes fins a deu persones. Hi havia la dona que hi treballava, l'home, moltes vegades els fills, els oncles concos (els qui no es casaven), els mossos, i també n'hi havia que tenien pastor i minyona. Per tant, les cases podien arribar a tenir una gran quantitat de gent i la feina es podia fer molt més bé. Ara potser només

n'hi ha una, per fer-la. Algunes feines sí, que les pot fer una persona, però d'altres no, com ara el manteniment del territori. Cuidar les séquies per tal que distribueixin l'aigua pel territori, sembla ja una feina del passat i el jovent no volen ser esclaus de la feina, no volen anar a regar com es feia abans. Caldria un sistema de regadius ben estructurat, que fossin automàtics, ja no és època d'anar amb l'aixada.

Penso que el que ha fallat principalment és l'estratègia global, més que no pas les persones en si. Estratègicament, avui en dia, el producte d'aquí, si té una sortida és perquè té una sobrevalia respecte dels altres, això ha d'estar molt ben orientat. Pel que fa a l'agricultura ecològica s'està intentant fer bastant i amb el producte de proximitat també, però són pinzellades, gent passant-hi moltes hores i trencant-s'hi les banyes per veure com ho han de fer. Però, si realment volem que això funcioni, ha d'haver-hi alguna orientació ben donada per part d'algú que ho hagi experimentat o estudiat, que ho hagi fet, ja que la gent ha d'improvisar massa.

Els pagesos que aconsegueixen mantenir-se, amb tot, en poden viure, de la seva producció, però sorprèn per altra banda la deixadesa amb què veiem els marges, els torrents, lluny del que hauria de ser el món agrícola en el seu conjunt. Només en pobles molt petits, on encara hi queda algú que treballa a la manera antiga, l'entorn es conserva.

Quin futur veu per al sector ramader de la Cerdanya?

Cal ser optimista i no defallir. Consensuar estratègies i donar suport a aquells joves que es vulguin incorporar amb una visió nova i actualitzada de la realitat del mercat.

Amb accions com:

- Suport a l'associacionisme (Artesans alimentaris del Pirineu i altres), per potenciar l'oferta i comercialització del turisme rural i dels productes artesanals (formatges, herbes aromàtiques, condiments, bolets, confitures, conserves del porc i altres).

- Manteniment de les explotacions agràries de muntanya per la seva funció de conservació

del territori, fomentant les produccions ecològiques i locals (ramaderia equina), les races autòctones (Bruna dels Pirineus), i millorant les mesures compensatòries (ICM).

- Caldria donar suport a les cooperatives de la zona (associació de productors que transformen i comercialitzen) perquè s'ha comprovat que en moments difícils en què el preu de la llet en l'àmbit mundial ha sofert una davallada important, han pogut esmoreir la caiguda de preu al productor. Cosa que no ha passat amb els productors de carn, que s'han vist immersos directament en la caiguda de preus.

- Cal mantenir els drets de producció i els ajuts associats (que vagin directament al productor) per tal d'assegurar una renda mínima a les explotacions del nostre àmbit, ja que les característiques físiques no permeten competir en igualtat de condicions amb zones que no són de muntanya.

- S'ha de continuar amb les estratègies proposades en els PT en el sentit de millorar la competitivitat de les explotacions.

Per acabar, què més diria als pagesos de la comarca?

Penso que encara podem ser a temps de reestructurar el sector, que no decaigui la moral. Quan vaig per les cases i parlo amb la gent gran em diuen, referint-se, per exemple, al preu a què es ven el bestiar en aquest moment “*una mica de dignitat també la tenim*”, perquè ells el que volen és que se'ls pagui pel que ells creuen que realment costa fer una cosa. Ells diuen que de subvencions no en volen, però ara com ara sense una subvenció europea haurien de tancar totes les granges. Perquè, si ens referim ja a tot Catalunya, a part del sector porcí, que s'han espavilat per la seva banda i ho estan fent molt bé, els altres sectors si no hi ha aquestes ajudes, no poden tirar endavant.

Aquí, a la comarca, hem tingut sort de la cooperativa lletera del Cadí, que ha aguantat les batzegades que han vingut. Gràcies, doncs, a la tasca de la Cooperativa, els productors de llet reben un sou cada mes. Amb aquesta llet es comercialitzaran formatges i mantegues amb de-

Bales de palla.

nominació d'origen Alt Urgell-Cerdanya. S'ha de dir que a la resta del Pirineu ja no es produeix cap mica de llet.

Vull destacar també que, els qui tenen vaques de vedell i bestiar de peu rodó (rossam), han de vendre els vedells o pollins amb una gran incertesa de preus que fa realment que cada any estiguin pendents de com anirà el mercat, el mercat “se'ls menja”.

Avui en dia s'han hagut de fer unes inversions molt grans per tenir una granja de producció de llet amb grans mesures sanitàries, és per això que crec que avui dia els aliments que s'estan produint són molt més de fiar i molt més segurs que no pas durant els anys vuitanta i noranta. Els anys setanta-cinc i vuitanta, ja havien començat a sortir les indústries de fabricació de pinsos, i s'havien arribat a fer barbaritats a l'hora d'alimentar els animals. Avui dia hi ha uns grans controls d'inspecció, segons els pagesos massa exigents, però donada la casuística que de vegades es presenta, hi han de ser, aquests controls, perquè permet buscar de manera molt més fiable; quan surt un cas positiu en alguns dels productes, restes d'antibiòtics o productes hormonals, saber d'on han vingut. El productor no se la juga i el consumidor gaudeix d'una major seguretat. Hi ha fortes sancions que graven aquests tipus d'infracció.

Quan es dona una pesta o una pandèmia en una col·lectivitat d'animals, avui dia la detecció es fa molt ràpidament, es fa amb uns cercles i amb uns radis d'extermi, amb uns controls impressionants, que fan possible l'eliminació total del focus.

Ens fem ressò de les prediccions i opinions que ens fa l'Isidre. Ens consta que des de la comarca s'ha lluitat per tirar endavant aquest sector, encara que no sempre tot ha anat bé, i alguns pagesos no se n'han sortit com hauria d'haver estat. El mateix Isidre ens diu: *he patit molt veient que moltes explotacions havien de tancar portes per falta de rendibilitat i des del meu lloc de treball no hi podia fer gran cosa*. I hi afegeix:

Caldrà fer polítiques solvents i realistes per tal de preservar el sector primari, com a sector bàsic i fonamental, plans estratègics elaborats per tècnics i no per polítics.

Ens acomiadem de l'Isidre, durant molt temps l'*Asidru* o l'*Isidru* per a molts del poble, convertit ara amb l'*Isidorus Santamagdaleniense*, broma feta per algun company.

Li agraïm el temps que ens ha dedicat i li donem les gràcies per la seva implicació en el món rural. Li desitgem molta sort en aquesta nova etapa que comença.

La fotografia com a document històric

Erola Simon Lleixà*

L'objecte fotogràfic és un element de gran complexitat en la seva essència. Al llarg de la història molts intel·lectuals han intentat desxifrar l'ontologia de les imatges des de punts de vista ben diferents: la història, l'art, la filosofia, la sociologia, la semiòtica, etc. Cada camp de coneixement s'ha atansat al fenomen fotogràfic amb la seva pròpia epistemologia i ha il·luminat una de les seves cares: el producte cultural, l'objecte tecnològic, el dispositiu de comunicació, el document històric, l'objecte artístic o l'objecte patrimonial.

Com tota producció humana l'objecte fotogràfic és susceptible de portar-nos informació sobre el nostre passat. La veracitat o fiabilitat d'aquest testimoni està condicionat per la mateixa essència de la fotografia. Ara bé, atès que la fotografia és una producció humana i que ens aporta informació del passat, ha de ser objecte d'atenció per part dels historiadors i és ben lògic que una de les prevencions que tinguem sigui la fiabilitat. Per utilitzar la fotografia com a instrument per a l'estudi de la història, l'historiador ha de ser conscient de la complexitat específica de l'artefacte fotogràfic i ha de conèixer tant la història pròpia, la fotohistòria, com la teoria crítica que s'ha generat al seu voltant. Amb totes aquestes premisses l'historiador haurà d'aplicar una metodologia d'anàlisi perfectament adaptada a l'objecte fotogràfic i a les seves característiques i complexitats.

La fiabilitat de la fotografia ha estat un tema de debat atès que inicialment es considerava una tecnologia capaç de reproduir fidelment la realitat. Com veurem, aquest mite ha travessat tota la història de la fotografia fins als nostres dies. Avui els debats sobre la veracitat estan superats i les metodologies d'anàlisi de les imatges fotogràfiques amb finalitats històriques estan adaptades al qüestionament de

tots els límits possibles d'aquesta veracitat.

A partir d'aquestes idees estructurarem el text. D'entrada analitzarem l'origen del mite de la veracitat de la fotografia i la crítica que els estudiosos de la fotografia han fet a la idea. Un cop tinguem clars aquests límits, indagarem sobre la fotografia com a document històric i, finalment, parlarem d'algunes metodologies que han sistematitzat el treball amb fonts fotogràfiques.

1. SOBRE LA VERACITAT DE LA FOTOGRAFIA

1.1. Origen i conformació del mite de veracitat fotogràfica

El 7 de gener de 1839 François Arago, físic reconegut, comunicava a l'Acadèmia de Ciències de París un descobriment que ell entenia de gran transcendència. El senyor Daguerre havia aconseguit fixar sobre unes “pantalles particulars” una imatge òptica “donde lo que la imagen encerraba se encuentra reproducido hasta en los más mínimos detalles, con una exactitud, con una finura increíbles”.¹ Segueix l'informe comparant la capacitat de reproducció de l'invent amb les tècniques que en aquell moment es feien servir per a reproduir i comunicar la realitat: els dibuixos, aiguatintes i gravats.

El doctor barceloní Pere Felip Monlau va coincidir a París amb Daguerre quan aquest estava ensenyant les seves produccions a científics de tot el món i va poder veure de primera mà els resultats de l'invent. El febrer de 1839 en va presentar un informe davant de l'Acadèmia de Ciències de Barcelona on destacava que “la reproducción de los objetos es exactísima; el

1. RIEGO, Bernardo. *La introducción de la fotografía en España. Un reto científico y cultural*. Girona: Ed. CCG, 2000. p. 200.

aspecto del dibujo se parece mucho a las estampas al aguatinta; el tono general es gris, mas sin perjudicar a la limpieza del diseño”.² De nou trobem la referència a l'exactitud reproductiva i la comparació amb les tècniques existents. En el seu informe Monlau es referia

exactitud reclama en la representació de los objetos que constituyen su estudio y que no siempre se pueden tener a la vista en sustancia, reportará inmensos beneficios del nuevo descubrimiento”.³

Una de les primeres fotografies de la història és aquesta coneguda vista del Boulevard du Temple de París presa per Louis Daguerre a l'estiu de l'any 1839.

a la nova tecnologia com a “retina artificial” i feia una analogia amb l'estructura de l'ull i la seva capacitat per captar les imatges. Aquestes característiques el van fer imaginar les possibles aplicacions del daguerrotip com a element auxiliar de les belles arts i com a instrument per les ciències naturals i la mecànica: “Muchas artes mecánicas se perfeccionaran por la facilidad de diseñar modelos de rigurosa exactitud y copiar objetos con sus justas proporciones” (...) “La historia natural, que tanta

Veiem com, des del seu inici, un dels aspectes que més van interessar a la societat que acollí l'invent fou la capacitat de generar reproduccions automàtiques, ràpides i fiables de la realitat. La versemblança està lligada a aquesta idea, ja que sense una intervenció de l'operador –per tant sense manipulació evident–, només a partir dels principis de la física, de la química i de la mecànica, la càmera fosca era capaç de generar una imatge de gran precisió.

2. *Ibidem*... p. 72.

3. RIEGO, Bernardo. *Impresiones: la fotografía en la cultura del siglo XIX (Antología de textos)*. Girona: Ed. CCG, 2003. p. 31.

Les vistes de paisatges comercialitzades en format postal van ser una de les manifestacions gràfiques més populars de finals del segle XIX, sobretot quan es va aconseguir reproduir mecànicament la fotografia. Arxiu Comarcal de la Cerdanya. Col·lecció de postals de l'Arxiu, cu. 111.

Per aquest motiu des del seu naixement, l'invent generà aquesta confusió conceptual entre imatge i realitat.

Com diu Bernardo Riego,⁴ la creença que la fotografia reproduceix la realitat, no rau en les seves qualitats tècniques sinó que es basa en una "convicció cultural" fonamentada en la idea que la càmera fosca era un artefacte que des del renaixement servia com a experiment per demostrar la realitat matemàtica de la perspectiva. En una línia semblant, Javier Marzal apunta que cal entendre el dispositiu fotogràfic no com un simple agent reproducció sinó com un mitjà dissenyat per reproduir determinats efectes com la impressió de realitat.⁵ Sigui com sigui a mitjan segle XIX la nova

tecnologia va ser molt ben rebuda per les ciències que es trobaven en ple desenvolupament dels seus postulats positivistes. La fotografia va ser apreciada i ràpidament utilitzada com un instrument al seu servei per a l'anàlisi, la catalogació i l'estudi científic de les coses i fenòmens més diversos.

Si l'acadèmia va veure de seguida les aplicacions científiques de l'invent, altres van abocar-se a l'explotació comercial de la nova tecnologia i la van popularitzar ràpidament. Els nous usos socials també estaven basats en la idea de la reproducció fidedigna de la realitat. Així van sorgir els retratistes d'estudi, les vistes de paisatges, monuments, obres artístiques i els usos periodístics. Jules Janin en un text considerat fundacional, publicat per primera vegada a la revista parisenca *L'Artiste* el 27 de gener de 1839 deia a propòsit de la fotografia "es un grabado al alcance de todos y de cada uno: un lápiz tan obediente como el pensamiento: un espejo que guarda todos los reflejos, es la memoria bella de todos los monumentos,

4. RIEGO, Bernardo. "La fotografía como fuente de la historia contemporánea, las dificultades de una evidencia". *Imatge i Recerca: ponències i comunicacions*. Girona: Ajuntament de Girona, 1990. p. 172.

5. MARZAL, Javier. *Cómo se lee una fotografía. Interpretaciones de la mirada*. Madrid: Cátedra, 2015. p. 66.

de todos los paisajes del universo: es la incessante reproducción, espontanea, infatigable, de las cien mil obras maestras que el tiempo ha derribado o construido sobre la superficie del globo".⁶ A través de la fotografía una part de la societat va poder accedir a la visualització d'aquelles peces artístiques que fins al moment eren només accessibles per a uns quants.⁷ L'art va viure una popularització gràcies a la fotografia que va començar a ser consumida d'una forma més massiva per la nova classe burgesa que en aquell moment s'estava configurant. La fotografia esdevenia un símbol de cultura però sobretot de modernitat.

Janin incorporava també la idea de la fotografia com a objecte de memòria, aspecte que lliga amb l'ús de la fotografia per al retrat

personal. Els retratistes van proliferar ràpidament. Amb el perfeccionament progressiu de la tecnologia fotogràfica, els retrats van ser cada vegada més accessibles i per tant més populars. La mateixa imatge s'entregava als coneguts en el format de *carte de visite* amb la intencionalitat, entre altres motius socials, de conservació del record de les persones. Si bé és veritat que el retrat va tenir èxit perquè significava una representació fidedigna de les persones retratades, no és menys cert que des de l'inici, el retratista va utilitzar diferents estratègies per fer més atractiva la fotografia pel client a compte de la veracitat del document. D'entrada el retratista utilitzava elements decoratius a tall d'attrezzo per ressaltar la posició i els valors del client, o per comunicar aquella

Homes retratats pel fotògraf de Puigcerdà Juan Bertran a la seva botiga de la plaça Cabrinetty pels volts de 1910.
ACCE. Fons Juan Bertran Bertran, cu 220.

6. *Op. cit.* RIEGO, Bernardo. *Impresiones: la fotografía...* p. 44.

7. *Op. cit.* MARZAL, Javier. *Cómo se lee...* p. 44.

posició i valors que el client desitjava transmetre. En aquest sentit, l'historiador Peter Burke destaca el simbolisme dels retrats que condensa en aquesta sentència: “lo que recogen los retratos no es tanto la realidad social cuanto las ilusiones sociales, no tanto la vida corriente como una representación especial de ella”.⁸ Eren molt freqüents també els retocs fotogràfics, les il·luminacions, fetes sobre els negatius per destacar algun caràcter físic del protagonista, sempre amb l'objectiu de millorar-li l'aspecte en el positiu final.⁹ De la mateixa manera, la tècnica fotogràfica de l'inici requeria temps llargs d'exposició i els resultats eren figures encarrarades. La veracitat de la imatge, la idea de “mirall de la realitat” era un convencionalisme acceptat per la concepció positivista imperant però poc cert.¹⁰

No va ser fins a l'última dècada del segle XIX que l'aparició de la tecnologia del gelatino-bromur va permetre exposicions molt curtes, d'un quart de segon, i per tant l'adaptació de la tecnologia a nous usos i espais. La nova presentació vinculada a la rapidesa de la presa fotogràfica va identificar a la nova tecnologia com a “instantània”, apel·latiu que des de llavors va esdevenir un sinònim de fotografia. Amb la fotografia instantània s'aprofundeix també en la idea de veracitat fotogràfica atès que la nova tecnologia permetia captar un tall en el temps.

Amb la mateixa idea de fons, als anys 30 als EUA es va popularitzar l'expressió “fotografia documental” per definir aquella fotografia que tenia com a subjecte fotogràfic escenes de la vida quotidiana de gent senzilla sense recursos. Es tractava de reportatges fets a l'interior del país en els indrets més afectats per la crisi econòmica dels anys posteriors al crack

del 1929. La denominació de “fotografia documental” servia per ressaltar la veracitat d'unes imatges que en el fons eren fruit d'encàrrecs publicitaris per a promocions institucionals.¹¹

1.2. Límits conceptuals al mite de veracitat fotogràfica

A principis dels anys 60 la fotografia comença a guanyar interès entre els intel·lectuals de diferents disciplines. Entre elles la semiòtica estructuralista s'ocuparà d'analitzar des d'una nova perspectiva els textos literaris, artístics, i també fotogràfics.¹² El francès Roland Barthes elaborarà el 1961 un dels textos més transcendents per a la interpretació epistemològica de la fotografia *El mensaje fotográfico*¹³ amb el qual es trenca l'associació conceptual de fotografia- veritat.

Barthes proposa un doble nivell d'interpretació: el missatge denotat, allò exactament que mostra la imatge i que és el seu *analogon*, i el missatge connotat, allò que hi veu la societat que llegeix la imatge. Considera que la imatge que conté la fotografia no és la realitat sinó un missatge analògic sense codi, on no hi ha motius per buscar-hi significats. Els significats i significants s'han de buscar en el missatge connotat on els desxifrarem segons els nostres coneixements i referents culturals, de manera que a cada època s'hi llegirà un missatge diferent. Aquesta interpretació a dos nivells obrirà moltes possibilitats de treball teòric amb les fotografies i també pràctic. Avui, els centres d'arxiu descriuen les fotografies en l'àmbit d'unitat documental segons aquest fonament.¹⁴

El fotògraf Joan Fontcuberta relaciona directament l'acte de creació amb la manipulació necessària per a l'elaboració d'una fotografia.¹⁵

8. BURKE, Peter. *Visto y no visto. El uso de la imagen como documento histórico*. Barcelona: Crítica, 2005. p. 37.

9. TORRELLA, Rafel. “Del retoc i la manipulació de la fotografia”. *Imatge i recerca: ponències i comunicacions. V Jornades Antoni Varés*. Girona: Ajuntament de Girona, 1998. p. 263.

10. RIEGO, Bernardo. “Apariencia y realidad: el documento fotográfico ante el tiempo histórico”. *Imatge i recerca: ponències i comunicacions. IV Jornades Antoni Varés*. Girona: Ajuntament de Girona, 1996. p. 196.

11. *Op. cit.* BURKE, Peter. *Visto y...* p. 27.

12. *Op. cit.* MARZAL, Javier. *Cómo se lee...* p. 138.

13. BARTHES, Roland. *El mensaje fotográfico*. [Consulta en línia a Archive.org].

14. Norma de Descripció Arxivística de Catalunya (NODAC). Barcelona: Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya, 2007. p. 94.

15. FONTCUBERTA, Joan. “La manipulació de la fotografia”. *Imatge i recerca: ponències i comunicacions. IV Jornades Antoni Varés*. Girona: Ajuntament de Girona, 1996. pp. 106-116.

Aquí entendríem manipulació en un sentit no pejoratiu que simplement descriu les accions successives que fa el fotògraf per disparar una fotografia: selecció del motiu, de la perspectiva fotogràfica, enquadrament, enfocament, etc. La combinatòria d'aquestes accions és infinita. Fotografiar, per Fontcuberta, suposa prendre totes aquestes decisions possibles i dotar-les d'un contingut expressiu que acabi construint una retòrica. D'aquesta manera la fotografia manipulada seria una tautologia en tant que totes les fotografies són, més o menys, una manipulació.

contrainformació”.¹⁶ Les seves accions parteixen de la idea que quan la imatge té un origen tecnològic, com la fotografia, tendeix a vèncer molts prejudicis dels espectadors i esdevé garantia d'objectivitat, però no ho és en absolut. El seu treball artístic juga precisament amb la veracitat i l'ambigüïtat de les imatges posant els espectadors davant manipulacions fotogràfiques -fotomuntatges, retoc, falsejament d'objectes- que ell anomena *fakes*, per tal que aprenguin a distingir entre veritat i mentida i es generi una consciència dels mecanismes de la manipulació existent.

El fotògraf Josep Bosom acoloria a mà les còpies de paper de gran format buscant un acabat artístic i singular. Recreació del tren de vapor a l'estació de Puigcerdà als anys 50. ACCE. Fons Josep Bosom Soler, cu 8980.

Ara bé, la manipulació entesa com a aquelles accions que estan enfocades a una intencionalitat discursiva sí que estarien subjectes a judici moral. En aquest sentit Fontcuberta explora els límits de la significació de la fotografia a través de la praxi creativa amb el que ell anomena “estratègies creatives de

Els experiments fotogràfics de Joan Fontcuberta funcionen perquè l'espectador d'avui carrega de significació les seves propostes amb els referents d'avui. Els seus jocs no funcionaran igual amb les societats del futur. De nou

16. FONTCUBERTA, Joan. “Osama i la decadència de la mentida”. *El món d'ahir*. Núm. 12 (2019). p. 145-154.

trobem la idea de la connotació del missatge de què parlava Barthes.

Amb totes aquestes premisses sobre l'origen i els límits del mite de la veracitat de la imatge ens hem d'enfrontar a la necessitat d'utilitzar aquestes imatges per a l'estudi de la història. Res del que hem escrit fins aquí els resta capacitat de transmetre ni de testimoniar aspectes del passat si es fan les preguntes correctes. Com diu Peter Burke "las imágenes son una fuente poco fiable, un espejo deformante. Pero compensan esta desventaja proporcionando buenos testimonios a otro nivel, de modo que el historiador puede convertir ese defecto en una virtud".¹⁷

2. LA FOTOGRAFIA COM A DOCUMENT HISTÒRIC

Efectivament podem considerar les fotografies com a elements de transmissió d'informació sobre el fet humà en tant que són fruit d'una activitat humana no exempta d'expressivitat i intencionalitat. Aquesta característica de producció humana confereix a la fotografia el valor de font informativa. La seva materialitat passa per la fixació de l'expressió en un suport, cosa que li confereix el valor de document.¹⁸ La fotografia es pot considerar doncs una font documental. Malgrat aquesta innegable evidència, alguns autors als quals s'afegeix Peter Burke, han vist la necessitat de canviar el punt de vista respecte a la denominació clàssica de fonts documentals. Segons la seva proposta caldria referir-se a fotografies, manuscrits, llibres, monuments, art, paisatge com a *vestigis* per superar la idea de simple testimoniatge de les fonts i subratllar l'impacte cultural que aquests elements van tenir en la societat del passat.¹⁹

Com a document, la fotografia està sotmesa a uns paràmetres concrets de protecció quan encaixa dins del que la Llei 9/1993, de 30 de setembre, de patrimoni cultural català determina com a patrimoni documental, encara que no l'esmenta d'una forma explícita.²⁰ La dimensió legal que empara la fotografia és complexa i té moltes implicacions sobre la seva gestió, tractament i conservació.

Creiem que l'ús de la fotografia com a material de coneixement del passat depassa totalment tant la qualificació de patrimoni documental, com les seves implicacions sobre autories i drets.

Si bé això és cert, cal tenir present que la protecció que fa la llei del patrimoni fotogràfic tindrà implicacions directes sobre allò que conserven i no conserven les institucions que es dediquen a aquesta tasca. D'alguna manera els centres d'arxiu i museus fan de filtre del material fotogràfic de què disposarà l'historiador a l'hora de treballar. I no només fan de filtre, sinó que conceptualitzen la imatge pel seu valor artístic –especialment els museus on l'autoria és el centre de l'interès per la fotografia– o pel seu valor documental –els arxius en la seva tasca de conservació de patrimoni documental–. Per tant, cal tenir sempre present aquesta dimensió legal i institucional a l'hora de cercar material fotogràfic per a l'estudi del passat.

Però retornem a la idea, compartida per molts autors, que totes les fotografies són valuoses com a vestigis de la cultura material del passat independentment de la seva qualitat tècnica o, per descomptat, artística.

La necessitat d'utilitzar les fotografies com a instrument per a l'estudi de la història sorgeix gràcies a les noves preocupacions temàtiques dels historiadors. La història de les mentalitats, de la cultura material, vida quotidiana, història de la infància, història de la dona i el seu paper a la societat, necessiten nous estris

17. *Op. cit.* BURKE, Peter. *Visto y no...* p. 38.

18. La Llei 9/1993, de 30 de setembre, de patrimoni cultural català, article 19.1, defineix així el concepte de document: "*tota expressió en llenguatge oral, escrit, d'imatges o de sons, natural o codificat, recollida en qualsevol mena de suport material, i qualsevol altra expressió gràfica que constitueixi un testimoni de les funcions i les activitats socials de l'home i dels grups humans, amb exclusió de les obres d'investigació o de creació*".

19. *Op. cit.* BURKE, Peter. *Visto y no...* p. 16.

20. L'article 19.2 de la Llei 9/1993, de 30 de setembre, de patrimoni cultural català, determina els documents que integren el patrimoni documental.

Gent de Bellver ballant per la Festa Major l'any 1943. Tot i que es tracta d'un fotògraf amateur, amb uns coneixements de fotografia molt rudimentaris, el Nen Mixela de Bellver de Cerdanya va retratar la vida de la població en plena postguerra i va generar una font documental de gran valor per a l'estudi de l'època. ACCE. Fons Bonaventura Isern, Nen Mixela, cu 137.

per interrogar el passat. Excepte alguns casos molt concrets, com la correspondència privada i les memòries personals, el 95% dels documents textuais custodiats als arxius són fruit de l'activitat administrativa dels seus productors. En general els documents de naturalesa administrativa són freds i no reflecteixen tot el ventall de realitats socials existents. La necessitat de trobar noves fonts d'informació s'imposa a aquells investigadors que volen revelar un altre passat que no sigui el dels esdeveniments, les institucions o la història econòmica.

Amb aquest propòsit la fotografia és un document perfectament adequat per la seva capacitat documental. I no em refereixo a la capacitat de testimoniatge d'una pretesa realitat, com hem tractat a la primera part de l'article, sinó a la capacitat de transmetre informació de múltiples aspectes de la vida de les persones que queden capturades involuntàriament, secundàriament, com a context del motiu central de la imatge. Des de vestuari, objectes personals, construccions efímeres, fins a actituds,

mentalitats o aspectes ideològics que queden implícits en les composicions.

En la tasca d'historiar a partir de les fotografies és imprescindible disposar d'una història de la fotografia desenvolupada en l'àmbit territorial del qual extraurem les fotografies per treballar.²¹ També serà fonamental disposar d'una metodologia clara que sistematitzi la tècnica a aplicar i permeti resultats objectius i comparables.²² Actualment ja es disposa d'algunes propostes metodològiques per a la lectura i interpretació de les imatges fotogràfiques construïdes a partir d'enfocaments diferents. D'aquestes metodologies ens n'ocuparem a la darrera part de l'article.

Però encara que es disposi d'aquests elements bàsics, l'historiador trobarà altres dificultats a l'hora de treballar amb fotografies.

21. LARA LÓPEZ, Emilio Luis. "La fotografía como documento histórico-artístico y etnográfico: una epistemología". *Revista de Antropología Experimental*, 5 (2005). p. 2.

22. *Op. cit.* RIEGO, Bernardo. "La fotografía como fuente..." p. 167.

Bernardo Riego destaca la importància de conèixer i entendre l'evolució tecnològica de la fotografia, el que ell anomena “temps tècnic”.²³ Els procediments fotogràfics evolucionen des de la invenció de la fotografia i determinen en cada moment tant els resultats estètics com el tipus de fotografia que és possible fer. Per exemplificar-ho ens referirem al sorgiment del fotoperiodisme de guerra gràcies a les noves càmeres lleugeres. Lorna Arroyo ha estudiat per al cas espanyol el canvi de paradigma fotogràfic que va suposar l'aparició de la nova tecnologia “Cámaras como la Rolleiflex y la Leica permitieron que los fotógrafos que documentaron esta guerra pudieran tomar por primera vez fotografías desde la primera línea de batalla con un estilo capaz de poner en práctica técnicas y encuadres novedosos, influidos por las prácticas y teorías que postulaban las vanguardias artísticas en el contexto europeo de los años treinta.”²⁴

Aquí veiem com la tecnologia permet noves pràctiques – posar la fotografia en situacions de combat efectiu–, noves tècniques i enquadraments –el fotògraf pot moure's per l'espai d'una manera diferent amb una càmera petita i pot captar escenes des de nous angles– i la influència de les noves avantguardes artístiques –actitud fotogràfica que és fruit d'una nova cultura visual però n'és també la promotora.

La cultura visual constitueix un aspecte que l'historiador haurà de tenir molt en compte, i és que la cultura visual existent en cada moment determina el context en el qual els autors treballen i els espectadors perceben.²⁵ Cap interpretació del passat a través de la fotografia pot obviar aquest factor tan essencial.

3. METODOLOGIA

Com hem vist, per utilitzar les imatges com a elements de coneixement científic per a l'estudi del passat caldrà disposar d'una estratègia de treball, d'una metodologia que ajudi l'historiador a sistematitzar la seva forma de mirar i valorar la imatge. L'objectiu és extraure'n informació vàlida per a la interpretació d'un fet o fenomen.

Aquesta sistemàtica de treball pot ser construïda des de diferents àmbits del coneixement (història, història de l'art, comunicació, antropologia). Cada una d'aquestes metodologies posarà l'accent en aspectes diferents de l'anàlisi segons el tipus d'informació que persegueix i evidentment també segons el mètode utilitzat.²⁶ En aquest darrer apartat volem presentar de forma molt sintètica dues metodologies amb enfocaments diferents elaborades en els darrers anys que ens poden servir per a la tasca d'historiar amb fotografia.

3.1. Metodologia des de la Història del Temps Present: Beatriz de las Heras

La primera proposta metodològica és de Beatriz de las Heras²⁷ i va ser publicada l'any 2013 amb el títol *El testimonio de las imágenes. Fotografía e Historia*.²⁸ El seu enfocament parteix dels postulats de la Història del Temps Present “utiliza la fotografía como elemento de conocimiento científico (cuando el historiador derrama metodología sobre el registro este se carga de memoria), ya que le permite rescatar la memoria colectiva”.²⁹ La idea és substituir el document escrit com a eina exclusiva per apropar-se al passat i acumular dades que després seran utilitzades per l'historiador per construir el seu discurs.

23. *Ibidem*. p. 175.

24. ARROYO, Lorna Beatriz; DOMÉNECH, Hugo. “Gerda Taro y los orígenes del fotoperiodismo moderno en la Guerra Civil española”. *Fotocinema. Revista científica de cine y fotografía*. Núm. 10 (2015). 10, pp. 119-153.

25. PALOS, Joan Lluís. “El testimonio de las imágenes”. *Pedralbes*, Núm. 20 (2000). p. 135.

26. RIEGO, Bernardo. “Una intersección de interpretaciones sobre fotografía: entre la disparidad epistemológica y la diversidad de aproximaciones”. *Ayer*. Núm. 96 (2014), p. 186.

27. Professora d'Història Contemporània de la Universidad Carlos III de Madrid.

28. DE LAS HERAS, Beatriz. *El testimonio de las imágenes. Fotografía e Historia*. Madrid: Creaciones Vincent Gabrielle, 2013. 148 p.

29. *Ibidem*. p. 18.

De las Heras introdueix la seva metodologia amb una àmplia explicació sobre el fenomen fotogràfic, la seva característica polièdrica i les aproximacions conceptuals que l'han estudiat. Tots aquests aspectes estan en la base de la seva proposta i són també fruit de la bibliografia essencial existent sobre la història, teoria i crítica de la fotografia.

D'entrada ens presenta els diferents elements que intervenen en la fotografia, separats conceptualment en dos àmbits, el marc del registre, al voltant de la presa fotogràfica i el marc de la lectura, al voltant de la relació fotògraf-lector. Aquests elements són l'assumpte, el fet retratat, el que Roland Barthes anomenava *analogon*. L'assumpte és allò que en principi hauríem de prendre per una certesa, però que ja hem vist les infinites limitacions que aquesta idea presenta. Serà tasca de l'historiador investigar els límits d'aquesta veracitat en cada cas.

El segon element constituent de l'anàlisi és el fotògraf com a autor de la creació fotogràfica. Ell és autor perquè revela en un instant una realitat i perquè percep i organitza una escena de manera particular. La seva acció constitueix també un filtre en si mateixa determinada per la mateixa capacitat del fotògraf, les motivacions estètiques de l'època i les motivacions políticsocials del moment. Aquesta idea l'hem trobat anteriorment en Joan Fontcuberta quan ens parlava de les decisions que pren el fotògraf abans de fer la captura de la imatge i que constitueix la seva retòrica.

El tercer element és la tecnologia entesa com els equips i tècniques utilitzades per a l'obtenció del registre. De las Heras insisteix en la idea de la importància de conèixer l'evolució tecnològica de la fotografia per entendre els usos i les competències que seran possibles a cada moment.

El quart element és el filtre, el responsable de l'elecció del registre i el que li confereix intencionalitat. El filtre pot actuar abans o després de la presa. Abans, si un element extern fa un encàrrec determinat al fotògraf condicionant el seu assumpte i la seva mirada. O des-

prés, si el filtre (el fotògraf, un editor, una galeria, etc.) selecciona unes fotografies concretes de tot un conjunt per reforçar un discurs determinat. L'investigador haurà de detectar l'actuació d'aquests filtres i tenir-los en compte a l'hora d'extreure informació.³⁰ Ell mateix farà de filtre amb la seva tasca.

El darrer element constitutiu és el mateix lector que interpreta allò que va ser registrat i que hi arriba després de l'aplicació de tots els filtres.

Finalment, de las Heras afegeix dos paràmetres que són essencials en fotografia: el temps i l'espai. Encara que la fotografia és presa en el que ella denomina "temps o" existeixen diferents paràmetres de temps que tenen incidència en la lectura de la imatge i que l'historiador ha de tenir en compte: el moment de la concepció o idea, el moment de la presa, el moment de l'ús i el moment de la redescoberta de la imatge o ús secundari que li atorga l'investigador. En el marc temporal tots aquests moments importants estan compresos en l'interval entre el temps o i la destrucció del registre fotogràfic. Quant a l'espai, de las Heras determina diferents espais que delimiten la realitat de la imatge, l'espai de captura, l'espai capturat, l'espai no capturat o exclòs, i finalment l'espai on té lloc la lectura.

Tots aquests paràmetres són valorats en el que ella anomena fases d'estudi de la imatge, que correspondria a l'aplicació metodològica pròpiament dita. En aquest sentit assenyala sis fases essencials de lectura i interpretació de la imatge: heurística, del procés, tècnica, iconogràfica, iconològica i estudi global. Per guiar l'anàlisi en cada una d'aquestes fases proposa una plantilla amb els aspectes concrets a valorar.

30. Exemplifica magníficament aquesta idea de filtre l'exposició que fins el maig de 2020 es va poder veure a l'Arxiu Fotogràfic de Barcelona titulada *Gràfica anarquista. Fotografía i revolució social, 1936-1939* a partir de les fotografies encomanades per la Oficina de Información y Propaganda de CNT-FAI per "documentar" la tasca social feta pels anarquistes durant la Guerra Civil.

Com veiem, la proposta metodològica de de las Heras pretén, com diu ella mateixa, “desenmascarar” aquella informació que no es troba en el registre denotat sinó que es troba suggerida en la connotació. Per arribar a aquesta informació cal analitzar tots els elements que intervenen al procés fotogràfic (elements que acabem de descriure), el coneixement del context, és a dir, d’aquelles circumstàncies de producció i selecció posterior de les imatges. L’autora adverteix finalment que l’objectiu és construir discurs historiogràfic a partir dels resultats de l’anàlisi de les imatges i evitar l’adaptació dels resultats al nostre discurs.

3.2. Metodologia des de la història de l’art: Javier Marzal

Javier Marzal Felici³¹ en la seva obra *Cómo se lee una fotografía. Interpretaciones de la mirada* publicat a Madrid l’any 2007, proposa una metodologia d’anàlisi del text fotogràfic construïda des de la perspectiva de la història de l’art. Així, de la praxi dels historiadors de l’art, Marzal extreu, per una banda, els àmbits d’anàlisi: les condicions de producció, de les condicions de recepció i l’estudi de la materialitat de l’obra, i per l’altra, el mateix subjecte analitzat: la fotografia artística, que ell considera una tipologia de fotografia de gran complexitat formal i conceptual.

Malgrat això Marzal creu que la fotografia no es pot abordar només des d’una perspectiva unívoca i utilitza les aportacions d’altres camps del coneixement com la teoria de la imatge, la semiòtica, l’estructuralisme, la psicologia de la percepció o la teoria del disseny³² per conformar la seva metodologia.

L’anàlisi de Marzal està plantejat en cinc nivells o blocs conceptuals que agrupen un seguit d’elements a valorar. El primer és el Nivell Contextual que inclou les dades generals (títol, autoria, data, gènere...), els paràmetres tècnics

amb els quals s’ha fet la captura i les dades biogràfiques sobre l’autor i crítiques sobre l’obra si existeixen. Aquí es recollirien les dades conegudes sobre les condicions de producció i exhibició.

El segon nivell d’anàlisi és el Nivell Morfològic on es descriu la cosa representada en la fotografia i s’analitza els elements morfològics que la conformen (punt, línia, pla, escala, forma, textura...). En tercer lloc el Nivell Compositiu es fixa en com es relacionen els diferents elements des d’un punt de vista sintàctic: sistema compositiu (perspectiva, ritme, proporció...), espai de la representació (camp/fora de camp, interior/exterior, concret/abstracte...) i el temps de representació (instantaneïtat, duració, temps simbòlic, temps objectiu...). El Nivell Enunciatiu pretén identificar el punt de vista del fotògraf respecte a la cosa representada perquè “*el examen de esta cuestión tiene consecuencias muy notables para conocer la ideología implícita de la imagen y la visión del mundo que transmite*”.³³ Amb aquesta idea s’analitza el punt de vista físic de la presa, l’actitud dels personatges, les seves mirades, els mecanismes enunciatius que participen en la càrrega de significat. Finalment recomana una Interpretació Global del text fotogràfic amb la identificació dels significats sorgits de les formes, colors textures, punts de vista, etc. que hem analitzat.

Certament la proposta de Marzal està concebuda per possibilitar una lectura que ressalti el valor artístic de la imatge. De fet l’anàlisi funciona molt millor amb una fotografia formal, elaborada, professional o amateur però intencional. Malgrat això creiem que aquesta metodologia ens pot ser de molta utilitat com a historiadors. La fotografia periodística, publicitària, propagandística, política, s’ajusta perfectament a aquest tipus d’anàlisi artístic. Aquests gèneres transmeten missatges a la massa a través de la morfologia de la imatge, de la composició, del punt de vista, per tant ens

31. Catedràtic de Comunicació Audiovisual i Publicitat de la Universitat Jaume I de València.

32. *Op. cit.* MARZAL, Javier. *Cómo se lee...* p.19.

33. *Op. cit.* MARZAL, Javier. *Cómo se lee...* p. 218.

interessa absolutament conèixer-ne les claus d'interpretació.

En qualsevol cas, tan de las Heras com Marzal posen de relleu que no són gaires les metodologies existents per apropar-nos a la significació de la fotografia. Atès de l'univers fotogràfic existent és molt divers en gèneres, autories i propòsits, hem de poder tenir diferents eines per treballar diferents materials. Tota la fotografia és coneixement del passat en tant que vestigi d'un ús determinat.

4. CONCLUSIONS

John Berger, escriptor i crític anglès, escriu que “cada fotografía es en realidad un medio de comprobación, de confirmación y de construcción de una visión total de la realidad. De ahí el papel crucial de la fotografía en la lucha ideológica”.³⁴ Jo hi afegiria, d'aquí el paper crucial de la fotografia per a l'estudi del passat.

La qüestió inicial sobre la fiabilitat de la fotografia ens ha portat a constatar l'absoluta complexitat del fet fotogràfic. No hi ha una resposta senzilla a aquest plantejament. De fet, la qüestió mateixa ja indica tota una sèrie de pressupòsits i enfocaments previs a la qüestió. Hem intentat analitzar el perquè d'aquesta pretesa veracitat i com l'anàlisi teòrica sobre la fotografia ha desmuntat el mite. Hem vist també com això no desvirtua en absolut la capacitat de les fotografies per parlar del passat, sempre que fem les preguntes correctes. Finalment hem presentat algunes maneres de fer preguntes de forma sistemàtica, les metodologies.

La conclusió a tot aquest viatge teòric sobre la fotografia és, d'entrada que l'historiador té una font inesgotable d'informació entre mans que no pot deixar de fer servir. Tan simple que sembla una imatge, i no ho és en absolut. Cal perspectiva teòrica i fotohistòrica per treure'n tot el suc, que d'altra banda va molt més enllà d'allò humilment representa la imatge. Respecte a la fiabilitat, seríem com Peter Burke

partidaris de la “tercera via”, un camí intermedi entre aquells que conceben la imatge com a mirall de la realitat i aquells que l'entenen com un mer sistema de signes o convencions.³⁵

Les reflexions aquí apuntades també han de servir per adonar-nos de l'absoluta capacitat d'influència que tenen les imatges, i la imatge fotogràfica en concret, sobre les persones. Sobre les d'avui i sobre totes aquelles que han conviscut amb el fenomen de la imatge de masses que coincideix amb l'invent de la fotografia i la seva reproductibilitat. La cultura visual està inscrita en cada presa fotogràfica, sigui en l'obra d'un professional o en aquell retrat que tots tenim darrere d'un pastís el dia del nostre aniversari. Això també és material per a la història.

**Historiadora, arxivera i directora de l'Arxiu Comarcal de la Cerdanya.*

BIBLIOGRAFIA

- ARROYO, Lorna Beatriz; DOMÉNECH, Hugo. “Gerda Taro y los orígenes del fotoperiodismo moderno en la Guerra Civil española”. *Fotocinema. Revista científica de cine y fotografía*. Núm. 10 (2015). 10, pp. 119-153.
- BARTHES, Roland. *El mensaje fotográfico*. [Consulta en línea a Archive.org].
- BERGER, John. *Para entender la fotografía*. Barcelona: Gustavo Gili, 2018. 255 p.
- BURKE, Peter. *Visto y no visto. El uso de la imagen como documento histórico*. Barcelona: Crítica, 2005. 285 p.
- DE LAS HERAS, Beatriz. *El testimonio de las imágenes. Fotografía e Historia*. Madrid: Creaciones Vincent Gabrielle, 2013. 148 p.
- Fontcuberta, Joan. “La manipulació de la fotografia”. *Imatge i recerca: ponències i comunicacions. IV Jornades Antoni Varés*. Girona: Ajuntament de Girona, 1996. pp. 106-116.
- Fontcuberta, Joan. “Osama i la decadència de la mentida”. *El món d'ahir*. Núm. 12 (2019). p. 145-154.

34. BERGER, John. *Para entender la fotografía*. Barcelona: Gustavo Gili, 2018. p.36.

35. *Op. cit.* BURKE, Peter. *Visto y...* p. 235.

- LARA LÓPEZ, Emilio Luis. "La fotografía como documento histórico-artístico y etnográfico: una epistemología". *Revista de Antropología Experimental*, 5 (2005).
- MARZAL, Javier. *Cómo se lee una fotografía. Interpretaciones de la mirada*. Madrid: Cátedra, 2015. p. 138.
- Norma de Descripció Arxivística de Catalunya (NODAC)*. Barcelona: Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya, 2007. 284 p.
- PALOS, Joan Lluís. "El testimonio de las imágenes". *Pedralbes*. Núm. 20 (2000). pp. 127-142.
- RIEGO, Bernardo. "La historiografía española y los debates sobre la fotografía como Fuente histórica". *Ayer*. Núm. 77 (1996). pp. 91-111.
- RIEGO, Bernardo. "Una intersección de interpretaciones sobre fotografía: entre la disparidad epistemológica y la diversidad de aproximaciones". *Ayer*. Núm. 96 (2014) (4), pp. 185-199.
- RIEGO, Bernardo. *La introducción de la fotografía en España. Un reto científico y cultural*. Girona: Ed. CCG, 2000. p. 200.
- RIEGO, Bernardo. "La fotografía como fuente de la historia contemporánea, las dificultades de una evidencia". *Imatge i Recerca: ponències i comunicacions*. Girona: Ajuntament de Girona, 1990. pp. 167-180.
- RIEGO, Bernardo. *Impresiones: la fotografía en la cultura del siglo XIX (Antología de textos)*. Girona: Ed. CCG, 2003. 165 p.
- RIEGO, Bernardo. "Apariencia y realidad: el documento fotográfico ante el tiempo histórico". *Imatge i recerca: ponències i comunicacions. IV Jornades Antoni Varés*. Girona: Ajuntament de Girona, 1996. pp. 188-202.
- SÁNCHEZ VIGIL, Juan Miguel. "La fotografía: patrimonio e investigación". *Artigrama*. Núm. 27 (2012). pp. 25-35.
- TORRELLA, Rafel. "Del retoc i la manipulació de la fotografia". *Imatge i recerca: ponències i comunicacions. V Jornades Antoni Varés*. Girona: Ajuntament de Girona, 1998. pp. 261-267.

Retrat d'una família cerdana fet per Juan Bertran a principis de 1900 a Puigcerdà. ACCE, Fons Juan Bertran Bertran, cu 230.

Ceretània (1906–1936) i les seves “Literàries”: una mirada del camp intel·lectual i literari català des de Puigcerdà

Tòmas Meinhardt Teixidor

M'agrada el balcó gran de la muralla
quan la gent de la vila hi va a badar
i amb ull quasi incommovible aguaita
el pas de la llunyana tempestat.

JOAN MARAGALL, «*A muntanya*» (1897)

I

En el dissetè número de la revista *Querol*, amb dossier dedicat als ferrocarrils al Pirineu, Alfred Pérez-Bastardas —en un article titulat «Premsa de cerdanya [sic] 1875–1936 (I)»¹— fa la següent consideració: «en un moment en què sembla que la premsa escrita en paper hagi de desaparèixer i transformar-se en un document digitalitzat, obrim les portes a avaluar quins han estat i són encara els referents d'aquesta premsa comarcal, tot fent-ne un resum d'allò que ha estat i és encara la premsa escrita a Cerdanya» (Pérez-Bastardas, 2015: 11). Tot seguit procedeix a analitzar de forma transhistòrica i de manera sistemàtica les publicacions en premsa més significatives de la comarca, tot començant per *El puigcerdanès*, primer setmanari aparegut a la Cerdanya l'any

1875. En efecte, si es menciona aquesta afirmació de Pérez-Bastardas és perquè esdevé suggeridora en quant als actuals debats sobre les noves pràctiques, formes i ètiques al voltant de la relació entre les noves tecnologies i els tradicionals mitjans escrits, però es referencia també perquè esdevé persuasiva, tanmateix, en quant a ressituar i restituir la necessitat de llegir la premsa cerdana del darrer quart del segle XIX i el primer terç del segle XX; en el cas aquí present, des d'una perspectiva concreta: les pàgines que venen a continuació són una temptativa de ressaltar el lloc ocupat per la literatura —sovint menystinguda— en aquestes publicacions al llarg del primer terç del segle XX, tot prestant atenció a un cas concret: parlem del setmanari *Ceretània*, fundat per Joan Mas l'any 1906 i que aparegué regularment fins l'any 1936, desapareixent poques setmanes després de l'inici de la Guerra civil espanyola.

En un context de màxima sensibilitat, els Pirineus catalans i francesos —en la seva demarcació cerdana— són protagonistes històrics per a les nacions catalana, espanyola i francesa

1. El qual tindrà la seva consecució en dos articles més publicats en números posteriors de la mateixa *Querol*: «Premsa de Cerdanya (II) Cerdanya (1968) i Rufac (1977)» (Pérez-Bastardas, 2016a); «Premsa actual de Cerdanya (i III)» (Pérez-Bastardas, 2016b).

per el paper fonamental que hi juguen en matèria econòmica, geopolítica, transfronterera i identitària. Ja des de la segona meitat del segle XIX l'impacte econòmic del turisme comença a ser notori i resta simbolitzat l'any 1866 amb l'aparició de la primera torre d'estiueig a Puigcerdà, encara que aquest tipus de fenomen «no es va fer palès de forma més generalitzada fins un cop acabats els episodis de la tercera —i última— guerra carlista a Cerdanya, a partir del 1875» (Mercadal / Quílez, 2016: 31). En un sentit complementari, els fluxos migratoris de la Baixa Cerdanya en direcció descendent així com el trànsit entre nacions de l'Alta Cerdanya, permeten donar visibilitat a uns models econòmics nacionals plenament dispers².

Des d'una perspectiva que engloba debats polítics de primera magnitud, veiem també com la Cerdanya (en la seva totalitat³) esdevé

clau en aquest període en un seguit de tensions que es donen principalment en un context d'apropiació de capital simbòlic, sent-ne els agents principals la qüestió per la pròpia identitat (Jané i Checa, 2009), la frontera internacional (Moncusí, 2005) i els intensos debats al voltant de la creació d'un seguit de teixits ferroviaris (Clara, 2004).

II

És tenint en compte aquestes i d'altres condicions, en forma contextual, que s'ha de plantejar una lectura de *Ceretània*. A dia d'avui, l'estudi sistemàtic del camp literari cerdà s'ha dut a terme des d'aproximacions parcials i fragmentàries, en diferents vessants i des de diverses disciplines del saber. Parlem per exemple de propostes intrínseques com pot ser-ho el volum *115 anys de mitjans de comunicació escrits a Cerdanya (1875-1990)* (Bosom / Solé / Blanchon, 1990) en el qual apareixen de forma sintètica algunes publicacions de caire literari i cultural. Parlem també, des d'una perspectiva extrínseca, de publicacions de caire positivista com ho és l'*Atlas literari de les terres de Girona. Segles XIX i XX* (AA. VV., 2003) en el qual es recull tota referència apareguda en la literatura

2. «La Cerdanya: dues realitats en un únic espai» (Tulla i Pujol, 1997); *La Catalogne dans l'Espagne Moderne. Recherches sur les fondaments économiques des structures nationales* (Vilar, 1962).

3. Tot i escapar als límits d'aquest escrit, s'opta per resoldre la qüestió identitària i de sentit de pertinença —sempre recordant la profunda complexitat de la qüestió— seguint els preceptes de l'aproximació la qual proposa la Cerdanya com un tot integral i indivisible per fronteres nacionals: la divisió política establerta l'any 1659 per el Tractat dels Pirineus com a resultat d'antigues lluites dinàstiques no ha estat mai assumida i acceptada per la mateixa població local en tant que aquesta ruptura de caire administratiu de l'espai cerdà no concorda amb la seva gairebé perfecta unitat física i econòmica (Tulla i Pujol, 1997: 85), la qual tot i veure's progressivament desvirtuada segueix estant profundament arrelada en la consciència de les gents

dels diferents pobles cerdans fins a dia d'avui. Vegis també Bosom / Solé / Blanchon, 1990: 7-8.

catalana que esmenti qualsevol aspecte (d'entre els quals la literatura) de l'espai cerdà. Des d'una mirada més pròpia de la història cultural i que es diversifica fins a tractar qüestions pertinents a la literatura, és important destacar el paper jugat per la publicació *La Festa de l'Estany* (1886-2016). *130 anys d'història, tradició i llegenda* (Mercadal / Quílez, 2016) en tant que s'hi aproxima tenint en compte la seva funció i significació social en un context de tradició folklòrica i d'identitat. Si ens hi aproximem des d'una perspectiva científica, observem com en publicacions com *Ceretània* (*Quaderns d'Estudis Cerdans*) —no confondre amb el periòdic aquí tractat— o les actuals revistes *KER* i *ERA*, es destina la major part del seu espai a altres qüestions relatives a diferents àmbits de les ciències socials, humanes i naturals.

Així doncs, amb aquest estat de la qüestió, s'intentarà dur a terme en les següents pàgines un doble gest que té per objectiu, en primer lloc, mostrar alguns dels eixos que permeten entendre la constitució i les condicions de possibilitat del camp literari cerdà —el qual està constituït com la perifèria d'una literatura ja de per sí perifèrica com ho és la literatura catalana a Europa en el context històric en el qual apareix el setmanari *Ceretània*⁴— i, en segon lloc, comprovar com aquesta tasca és pertinent i significativament des d'una metodologia que prioritza les eines epistemològiques de la història intel·lectual i les possibilitats que aquesta ofereix.

El perquè de l'estudi de *Ceretània* resulta evident: no cal oblidar que el sorgiment de la literatura catalana moderna no pot entendre's sense les pàgines escrites en diaris, revistes i premsa diversa; i és que el pòsit creat per aquestes publicacions permet repensar en clau intel·lectual no només la projecció de la literatura sinó el paper que aquesta hi juga en les tensions del camp intel·lectual del moment

el qual al seu torn es veu travessat per diverses contingències de tipus històric, social i polític. Tal i com fixa Bernat Padró Nieto —referent en quant a l'estudi sistemàtic de les revistes literàries en el context iberoamericà—:

Als anys vint del segle passat les revistes constituïren el mitjà a través del qual s'accedia a l'actualitat literària internacional. Tota una sèrie de constel·lacions de publicacions periòdiques que s'interpellaven mútuament teixien una xarxa de tensions, cooperació i rivalitats en els diversos camps literaris, alhora que els desbordaven mitjançant vincles internacionals que permetien la circulació més ràpida de debats i poètiques. Les publicacions estrangeres eren llegides sovint, al seu torn, per mediació de les locals que se'n feien ressò. (Padró Nieto, 2019: 119)

Una breu deconstrucció d'aquest fragment permet copsar algunes de les contingències literàries del moment. El període d'entreguerres, sota l'estel de les avantguardes artístiques, esdevé un moment de màxima reciprocitat entre les diverses literatures mundials i són principalment les revistes literàries (així com les seccions literàries de diversos periòdics i diaris) les encarregades de provocar les sinèrgies necessàries per a dur a terme aquest diàleg múltiple basat en el treball en conjunt, les querelles i les tensions intel·lectuals, fets tots ells que promouen una circulació internacional de les idees (estètiques, polítiques, socials) que el camp literari s'encarrega de transmetre. Podríem dir, doncs, que les revistes literàries i les diferents seccions literàries aparegudes en els diversos formats de premsa (un periòdic, en el cas de *Ceretània*) articulen i copsen el veritable sentit d'un període de màxim internacionalisme el qual se'ns revela, al seu torn i des d'una perspectiva intel·lectual, màximament problemàtic. En paraules del sociòleg francès Pierre Bourdieu:

4. Pel que fa a la qüestió perifèrica i a la restitució del lloc ocupat per la literatura catalana a principis de segle XX en el conjunt de la comunitat interliterària, vegis «Barcelona i els meridians literaris» (Martí Monterde, 2019).

On croit souvent que la vie intellectuelle est spontanément internationale. Rien n'est plus faux. La vie intellectuelle est le lieu, comme tous les autres espaces sociaux, de nationalismes et d'impérialismes, et les intellectuels véhiculent, presque autant que les autres, des préjugés, des stéréotypes, des idées reçues, des représentations très sommaires, très élémentaires, qui se nourrissent des accidents de la vie quotidienne, des incompréhensions, des malentendus, des blessures (celles par exemple que peut infliger au narcissisme le fait d'être inconnu dans un pays étranger). (Bourdieu, 2002: 3-4)

És aquesta “no espontaneïtat” expressada per Bourdieu, és a dir la complexitat d'una realitat donada en un moment determinat, el terreny en el qual les revistes fan ús de la seva capacitat refractària; vegem a continuació — en forma de temptativa i per tal de fixar-ne mínimament la seva constitució — la valor intel·lectual i posteriorment la valor literària del periòdic *Ceretània*.

III

Ceretània ocupa un lloc privilegiat, com ara veurem, entre les publicacions aparegudes a Cerdanya des que va aparèixer el primer número d'*El puigcerdanès*, gairebé un segle i mig enrere —de la qual no se'n conserva cap número, malauradament—. D'un total de 123 publicacions documentades fins a finals del segle XX⁵, Puigcerdà esdevé la localitat que en concentra un major nombre amb el 29,3%, només seguida de Lluny per Font-Romeu (19,19%), Bourg-Madame (8,9%) o Ocejá (5,7%). Pel que fa a les estadístiques que tenen a veure amb la temàtica d'aquestes publicacions, és interessant destacar com sí que s'esdevé una frontera

entre la Cerdanya adscrita a l'Estat espanyol i la Cerdanya pertanyent a la República francesa. Veiem en primer lloc com el major gruix de publicacions (41,4% i 31,7% respectivament) estan catalogades com a escolars; és en segon i en tercer lloc que veiem les diferències més significatives i que denoten certes tendències a tenir en compte i que esdevenen pertinents per a aquest escrit. La Cerdanya francesa congrega un 24,6% de publicacions religioses i un altre 24,6% de publicacions municipals, mentre que la Cerdanya espanyola aglutina un 17,2% de publicacions d'informació general i un 10,3% de publicacions político-sindicals. Podem considerar d'aquesta manera que el camp intel·lectual de la Cerdanya espanyola mostra un to molt més secular i molt més propens per tant a fer participar la literatura en els seus debats; en ell, en aquest camp intel·lectual de constants tensions, les instàncies nacionals tributen simbòlicament en menor mesura i per tant aquest camp intel·lectual esdevé un fèrtil terreny (tal i com el descriu Padró Nieto) amb propensió a interrogar-se i a contradir-se a sí mateix (tal i com especifica Bourdieu).

Aquesta contextualització permet introduir *Ceretània* com a paradigma ideal de permeabilitat intel·lectual en aquest espai de possibles. Un exemple d'això es mostra visible si abordem la qüestió de la configuració dels debats nacionalistes —en un moment de màxima sensibilitat en aquest sentit— i de la seva articulació a través de la premsa escrita. En aquest sentit, un breu repàs diacrònic al voltant del subtítol del setmanari, permeable i subjecte a modificacions periòdiques, permet validar aquest fet i el que les estadístiques mostrades presenten i deixen entreveure. En el moment de la seva aparició l'any 1906, el setmanari duu el següent subtítol: “Periódico de noticias y defensor de los intereses de la comarca”. L'any 1915 desapareix del subtítol el terme “noticias” i tota l'atenció es centra en la defensa dels interessos de la comarca més que en la qüestió informativa. En aquest sentit, resulta interessant el següent canvi, que esdevé una clara declaració d'intencions. El 17 de maig de 1931

5. En quant a les estadístiques aparegudes a continuació, vegis fonamentalment Bosom / Solé / Blanchon, 1990.

el setmanari passa a subtitular-se “setmanari polític d’afirmació catalanista republicana”. Si mencionem la data és perquè la modificació es duu a terme un mes després de la proclamació de la Segona República Espanyola. Veiem per una banda com s’opta per l’ús del català i no de l’espanyol com fins aleshores; de fet, el setmanari és fins aquest punt bilingüe i és a partir de l’inici de la Segona República que el català comença a predominar com a predilecció editorial. D’altra banda, el que fins a aquest punt eren “interessos”, ara es transformen en “afirmacions” i ja no tan sols comarcals sinó fonamentalment nacionals en plena reivindicació catalanista posterior als estralls de la dictadura de Primo de Rivera⁶. Després del període reformista de la Segona República, i en consonància amb l’inici del tradicionalment anomenat bienni negre, el periòdic modifica de nou l’any 1933 el seu subtítol mostrant el següent encapçalament, el qual sembla remetre al de 1915: “periòdic quinzenal defensor dels interessos de Cerdanya”. En un apunt necessari, veiem també com el periòdic passa a ser quinzenal abandonant el format setmanal.

Aquesta permeabilitat de la revista *Ceretània* es veu també reflectida, per exemple, en una qüestió tan important com ho és la de la construcció de la línia ferroviària del transpirinenc català, una de les propostes del projecte per la creació de tres eixos ferroviaris, establert entre Espanya i França en el Conveni de Ferrocarrils Transpirinencs de 1904 i que culminà l’any 1929 a l’estació de Puigcerdà amb la inauguració de la tracció elèctrica i enllaç amb la xarxa francesa a la Tor de Querol⁷. El setmanari se’n fa ressò de manera regular, ja sigui sota la forma del noticiari, de la crònica o sota la forma de l’editorial. Aquest fou un fet que posà en joc molt més que una infraestructura

de transport, i la cobertura constant d’aquest procés per part de *Ceretània* només va fer que ratificar-ho. Una lectura retrospectiva dels fets permet copsar els motius i les raons per les quals aquest projecte va fructificar només en certa mesura. Això no impedeix, tanmateix, la possibilitat de comprendre’n la transcendència capital que tingué en aquell precís moment si pensem en la projecció simbòlica de la proposta: el pas de la línia ferroviària per Puigcerdà assegurava la connexió més curta entre les ciutats de Barcelona i París. *Ceretània*, comprénent la centralitat de la qüestió, va fer-ne un seguiment exclusiu.

Veiem així doncs com malgrat trobar-se situat en una posició perifèrica respecte a la dels grans centres d’acumulació de capital simbòlic i intel·lectual, aquest periòdic puigcerdanès, a través del tracte de qüestions tan sensibles com les esmentades, esdevé a Cerdanya un referent i un catalitzador de debats interns i externs; de tensions nacionals i internacionals. Tal i com es comenta a la presentació del segon volum de la monumental *Història de la premsa catalana* de Joan Torrent i Rafael Tasis:

No cal pas subratllar la importància que ha tingut en tot temps la premsa comarcal catalana. Podem dir que no són solament les ciutats importants de Catalunya les que aporten un cens considerable de publicacions, tant en castellà com en català — amb un gran predomini d’aquestes darreres, que són les que únicament presentarem — al conjunt periodístic de Catalunya. La premsa — mensuals, setmanaris, en alguns llocs diaris — ha estat, a través dels anys, un termòmetre constant de les aspiracions, les inquietuds, els moviments d’entusiasme i de malestar, de les comarques i de les poblacions. Ha registrat els moviments polítics locals i comarcals, però també l’evolució ideològica del país, intervenint en les discussions públiques i en els moviments polítics. Però tam-

6. Una mostra d’aquest compromís polític i nacional el podem trobar, per exemple, en l’article «La llibertat de Catalunya». *Ceretània*, 9 d’agost de 1931.

7. Per a un recompte dels fets en forma de crònica vegis «La Inauguració del Ferrocarril de Puigcerdà a Ax-les-Thermes». *Ceretània*, 28 de juliol de 1929.

bé, des del punt de vista estricte de la sociologia o de la cultura, l'aportació d'aquesta premsa és innegable i preciosa per a l'historiador, per a l'economista i per a l'investigador intel·lectual. (Torrent / Tasis, 1966: 9)

Fer-se càrrec i comprendre aquesta virtut, inherent a la proposta de *Ceretània*, és un pas previ que permet situar i copsar la funció constituent que la literatura jugà en aquest periòdic; una funció que es situa —de la mateixa manera que les altres qüestions tractades prèviament— en un pla nacional i alhora en un context internacional.

IV

Des dels seus inicis, el setmanari *Ceretània* inclogué de forma intermitent contingut literari en les seves aparicions a premsa. És només a partir de la dècada de 1920 que la literatura obté el seu espai particular dins del periòdic, dins de la secció “Literàries”. Es podria argumentar que “Literàries” apareix ja l'any 1906 amb la fundació del setmanari, però sense ser-hi ben bé present; és a l'any 1920 que aquesta secció és reconeguda com a espai propi dins del periòdic i que, pel simple fet d'existir, revalora tot allò que pugui contenir. Aquest fet, al seu torn, coincideix amb un augment significatiu de l'aparició de contingut literari al setmanari (malgrat les dificultats, problemàtiques i sancions imposades durant tota la dictadura de Primo de Rivera). Així doncs, l'any 1920 —concretament el 29 d'agost— trobem la secció “Literàries”⁸ en la qual hi apareixen tres escrits, tots ells poesia. En primer lloc un poema escrit per Anna Canalias (coneguda també com Agna Canalias) ti-

tulat «Brodant». Canalias, de qui una relectura profunda de la seva trajectòria esdevé necessària, col·laborà incessantment amb la premsa de Palma de Mallorca, tot publicant la seva obra poètica en diversos mitjans periodístics i en la qual destaca la inclusió de traduccions al català de poetes simbolistes com ara Paul Verlaine. En segon lloc podem veure l'aparició d'un poema escrit per Josep Maria Junoy. Aquest fet és especialment significatiu perquè la col·laboració de Junoy amb *Ceretània* coincideix amb el període en el qual aquest periodista, poeta i crític d'art està immers els anys 1916 i 1917 en la direcció de la revista *Trossos*, la qual fou una peça clau i imprescindible per a la introducció de les avantguardes europees a Catalunya. Diem que coincideix temporalment perquè, no obstant ser aquest un poema publicat l'any 1920, Junoy aparegué anteriorment i de forma regular a *Ceretània*⁹, coincidint de ple amb processos clau que varen amplificar i redefinir la literatura a Catalunya en aquest període. Aquest poema, escrit en francès i titulat «Bruit», està dedicat a “Joseph” Pla, qui aleshores ja havia començat la seva carrera periodística i que el mateix abril de 1920 és designat corresponsal a París pel periòdic *La Publicidad*. En tercer i darrer lloc trobem un poema titulat «La meva esposa» i aparegut sota l'autoria de Floridalba, pseudònim que de manera gairebé inevitable duu a pensar en la rondalla de l'encantada Floridalba continguda a *Solitud* (1904) de Víctor Català.

Amb aquest exemple mostrat ja podem veure com esdevé una necessitat realitzar un treball de fons pel que fa al buidatge intel·lectual d'aquest tipus de publicacions i de les seves respectives seccions literàries. Això és així perquè no només se'ns mostra evident com ja des del principi “Literàries” esdevé un dels centres de gravetat cerdans des dels quals difondre la literatura pròpia i la estrangera sinó que també, mitjançant una mirada atenta i gairebé arqueològica, es pot veure com aquestes publicacions, tot i no esdevenir agents princi-

8. Passem a establir el criteri que defineix “Literàries” no només com la secció que als anys 20 es materialitza en el periòdic sinó també al terme que fa referència al projecte literari general per part de *Ceretània*. Aquest matís és important perquè després de l'aparició de la secció trobem com en alguns números del setmanari aquesta desapareix, però la notable activitat literària del periòdic es manté estable.

9. Una de les raons principals fou sens dubte la seva relació directa amb la Cerdanya en tant que el seu pare va néixer a Puigcerdà.

pals del camp intel·lectual català, sí que en són un element clau per a la circulació de les idees de manera comarcal; el camp literari català no es pot entendre només amb la centralitat barcelonina sinó que es requereix de la presa de consciència d'aquestes constel·lacions literàries i intel·lectuals comarcals i perifèriques per a comprendre la seva veritable forma (i més en un cas tan evident com ho és el de la Cerdanya, situat en un context de frontera simbòlicament privilegiat i màximament permeable). Les publicacions en premsa, sota qualsevol de les seves formes, esdevenen un garant d'aquestes possibilitats i alhora una necessitat des d'una perspectiva d'estudi i d'erudició.

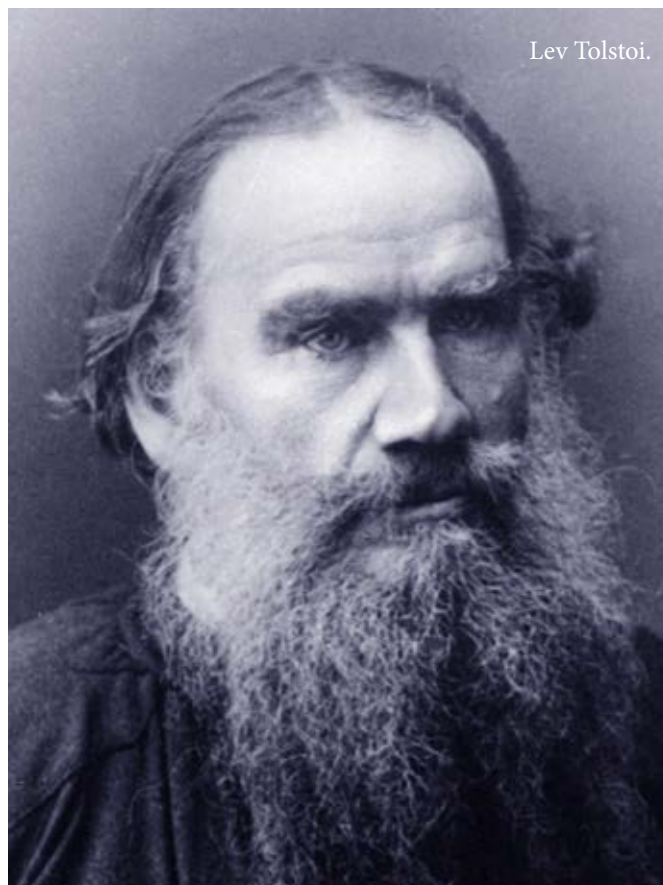
El tracte que *Ceretània* fa de la literatura catalana és eclèctic. De la mateixa manera que treballa amb literatura contextual (principalment del Modernisme), també promou obres d'autors fortament arrelats al segle XIX. En aquest sentit trobem un interès relacionat amb el projecte lingüístic, literari i cultural de la Renaixença mitjançant la publicació de l'obra poètica d'algú com Jacint Verdaguer o Francesc Matheu. Pel que fa al primer, podem veure per exemple com al número del 6 de febrer de 1921 trobem a "Literàries" un poema en forma de romancet pentasil·làbic titulat «L'ovella perduda», el qual remet a una paràbola del Nou Testament (més concretament a l'Evangeli segons Mateu) i que és part dels idil·lis i cants místics del poeta de Folgueroles. Pel que fa a Francesc Matheu, trobem al setmanari del dia 8 de juliol de 1923 el poema titulat «Pàtria». Matheu, qui presidí l'Ateneu Barcelonès l'any 1910 i l'Orfeó Català el 1914, va ser un intel·lectual destacat en el context puigcerdanès per la seva relació *in situ* amb altres escriptors catalans com Joan Maragall, així com també fou conegut per publicar també el poema «Himne cerdà». Un altre cas paradigmàtic en aquest sentit seria el d'Àngel Guimerà. En el número de 19 de juny de 1921 trobem, per exemple, el poema «El cant de la raça» (contingut en el drama en tres actes *L'ànima és meua* publicat l'any 1919).

El Modernisme, com diem, fou també un dels centres d'interès de "Literàries". El periòdic no dubtà en publicar fragments d'artistes i intel·lectuals que varen esdevenir cabdals per aquest moviment en la seva vessant literària. Trobem per exemple un fragment de «L'Oreneta» d'Alexandre de Riquer, narració continguda a *Quan jo era noi*, llibre publicat a *L'Avenç* l'any 1897. Un altre cas destacable i possiblement el més interessant pel que fa a les relacions literàries entre Puigcerdà i la literatura catalana de finals del segle XIX i principis del XX és el cas de Joan Maragall. Maragall estigué a Puigcerdà diversos anys i s'allotjà a la Fonda Europa (també freqüentada posteriorment per Antoni Gaudí) i en la qual conegué al mencionat Francesc Matheu. Veiem doncs com el 10 d'abril de 1921 apareix un fragment de «Quaresma», poema aparegut l'any 1895 a *Poesies* (recull publicat a *L'Avenç*) i que a *Ceretània* apareix sota el títol «Abril». Un altre cas pot ser el de «La nostra bandera» poema recollit a les *Obres completes* —publicades entre els

anys 1912 i 1913— i que apareix al setmanari el 26 de juny de 1921. En aquesta línia modernista podem afegir, per exemple, el poema «El cant dels bons feiners» de Manel Folch i Torres, aparegut al setmanari el 6 d'abril de 1924, així com també el cas del poeta, novel·lista i cronista Plàcid Vidal, de qui *Ceretània* publicà el 25 de gener de 1925 el poema «Edat Mitjana». A destacar també l'aparició —el 5 de juliol de 1931— d'un poema escrit per Joan Maria Guasch anomenat «La Vacada», aparegut originalment el 1910 dins el recull de poemes sobre el Pirineu anomenat *Pirinenques*, influenciat fortament per Joan Maragall i el seu tractament de la natura.

Una de les altres qüestions per les quals cal revalorar *Ceretània* és per la seva condició d'intermediari entre literatures. La figura de l'intermediari és cabdal des d'una perspectiva històrica però també des d'una perspectiva teòrica. Històricament, veiem com l'intermediari és la figura absent que permet connectar, en aquest cas i des d'aquesta disciplina de les humanitats —que és la de la història intel·lectual de la literatura—, dos aires literaris de diferents nacions. Molts cops, un cop feta la mediació, la figura que la duu a terme resta latent i el que resta present i constatable és el contacte entre literatures. És des d'una perspectiva teòrica, és a dir, des d'un exercici de retrospectió històrica, que aquesta figura latent, la de l'intermediari, retorna a la superfície en tant que ara és ella qui esdevé l'objecte d'estudi. Retrospectivament, diem, és tan o més important entendre els resultats mateixos d'una relació literària internacional com ho és comprendre la funció ocupada pels agents mediadors que la varen dur a terme; sense aquesta correlació, l'estudi d'un camp literari no pot superar les seves pròpies fissures. *Ceretània* esdevé l'intermediari, l'agent mediador, el *tertium datur*¹⁰

que fa efectiu l'arribada de literatures d'altres nacions en el context comarcal de la Cerdanya. Veiem d'aquesta manera, per exemple, com *Ceretània* presenta en el número del 21 de novembre de 1920 una traducció d'un conte de Tolstói en forma de faula (que remet a les influències en el pensador rus per part de l'escriptor grec Isop) i signada per Joaquim Casas Carbó. El conte és presentat senzillament com «Un conte d'en Tolstói». Cal recordar que Casas fou traductor d'escriptors com Tolstói o Henrik Ibsen en tant que director de la Biblioteca Popular de l'Avenç. Un altre exemple suggeridor pel que fa a la condició d'intermediari per part del periòdic és el relatiu a la recuperació de llegendes populars d'altres nacions, reivindicant d'aquesta manera el pòsit folklòric i la coneixença mútua de les arrels de les diverses tradicions literàries i culturals. En aquest sentit veiem com en el número del 20 de febrer de 1921 apareix la darrera part d'un seguit de publicacions dedicades a presentar una llegenda francesa anomenada «La cruz de los caminos» (signada per M. A. Thevenot). Unes setmanes més tard, el 6 de març, se'ns presenta una lle-

10. «Tratándose de historia literaria, había que averiguar cómo había sido posible que, franqueando tantos obstáculos, superando tales distancias, A hubiese llegado hasta B. Es decir, *tertium datur*, un tercero en concordia: el traductor, el crítico, el director de teatro, la revista» (Guillén, 1985: 67-69).

genda irlandesa titulada «Música del cel» (signada per F. M. y L.). La funció d'intermediari no s'esgota només si pensem en qüestions de traductologia: *Ceretània* esdevé intermediari també perquè s'hi duu a terme la crítica literària i la presentació d'assajos al voltant de perfils d'autors estrangers. D'aquesta manera no només s'introdueixen obres estrangeres sinó que també hi ha un extens treball dedicat a transmetre el contorn de camps literaris i intel·lectuals d'altres nacions. Un exemple d'això es pot trobar el 7 de setembre de 1924 quan Carlos Alberto de Oriamendi, en un escrit redactat a Barcelona tres dies abans, dedica unes planes del periòdic a parlar de la figura de l'escriptor irlandès Oscar Wilde.

V

En sí mateix, *Ceretània* esdevé un cas interessant d'estudi si es vol sistematitzar des d'una perspectiva d'història literària i d'història intel·lectual el que va significar la literatura a Cerdanya en un context com el presentat al llarg d'aquestes pàgines. Dit d'una altra manera, i com ja s'ha referenciat anteriorment, per a comprendre la fisonomia d'una literatura específica en un moment donat, cal prestar especial atenció a les publicacions en premsa i com aquesta esdevé un dels mitjans privilegiats a través dels quals la literatura pot existir, disseminar-se i fixar-se. No obstant, cal no perdre de vista el marc en el qual aquesta revaloració de la literatura s'estableix: el primer terç del segle XX esdevé el període més important de la literatura catalana des del segle XV i la transcendència que aquesta tingué per al conjunt de la societat catalana del moment és *tout à fait* coneguda. La premsa en jugà un paper decisiu i sense ella no es pot comprendre el camp literari català en aquest context determinat. És per això que sembla pertinent acabar aquesta reflexió retornant per darrera vegada a referenciar un número de *Ceretània*. Estem parlant del que aparegué el 28 de juny de 1936, poques setmanes abans de la desaparició del pe-

riòdic i en el qual trobem un article signat per Manuel Vesa titulat «La Placeta del Mirador». Vesa, reivindicant la recuperació de l'espai del mirador del poble el qual es troba adjacent a la plaça de l'Ajuntament de Puigcerdà, menciona la placa trobada a la façana de l'edifici en la que s'hi pot contemplar un fragment d'un poema de Joan Maragall escrit l'any 1897, titulat «A muntanya» i dedicat a lloar el mateix mirador puigcerdanès. De la lectura d'aquest article se n'extreu que la significació simbòlica de l'espai és per a Vesa un correlat de la grandesa literària del poeta, i viceversa. En altres paraules, l'articulista està assenyalant la necessitat d'assumir la consecució d'una identitat local i comarcal pròpia mitjançant la reivindicació d'espais físics determinants de forma conjunta amb els espais simbòlics de la literatura, sota l'aparença d'un binomi indestruïble. *Volkgeist*, identitat, urbanisme, literatura; tots ells són termes conformadors de realitats i és a partir de l'estudi de periòdics, revistes i altres formes de premsa que les podem reformular i reconstruir. *Ceretània*, com hem pogut veure en aquestes pàgines —les quals esdevenen una presentació i al mateix temps una proposta d'estudi— es presenta com el terreny ideal per a dur a terme aquest exercici d'història intel·lectual i d'història literària en el conjunt de la comarca de la Cerdanya.

Ceretània

- 1920a. «Brodant». *Ceretània*, 29 d'agost de 1920.
- . «Bruit». *Ceretània*, 29 d'agost de 1920.
- . «La meva esposa». *Ceretània*, 29 d'agost de 1920.
- 1920b. «Un conte d'en Tolstoi». *Ceretània*, 21 de novembre de 1920.
- 1921a. «L'ovella perduda». *Ceretània*, 6 de febrer de 1921.
- 1921b. «La cruz de los caminos». *Ceretània*, 20 de febrer de 1921.
- 1921c. «Música del cel». *Ceretània*, 6 de març de 1921.
- 1921d. «Abril». *Ceretània*, 10 d'abril de 1921.
- 1921e. «El cant de la raça». *Ceretània*, 19 de juny de 1921.
- 1921f. «La nostra bandera». *Ceretània*, 26 de juny de 1921.
1923. «Pàtria». *Ceretània*, 8 de juliol de 1923.
- 1924a. «El cant dels bons feiners». *Ceretània*, 6 d'abril de 1924.
- 1924b. «Apuntes del natural». *Ceretània*, 7 de setembre de 1924.
1925. «Edat Mitjana». *Ceretània*, 25 de gener de 1925.
1929. «La Inauguració del Ferrocarril de Puigcerdà a Ax-les-Thermes». *Ceretània*, 28 de juliol de 1929.
- 1931a. «Brodant». *Ceretània*, 5 de juliol de 1931.
- 1931b. «La llibertat de Catalunya». *Ceretània*, 9 d'agost de 1931.
1936. «La Placeta del Mirador». *Ceretània*, 28 de juny de 1936.

- AA. VV., (2003). *Atles literari de les terres de Girona. Segles XIX i XX (2 vols.)*. Girona: Diputació de Girona
- BOSOM i ISERN, Sebastià / SOLÉ i IRLA, Martí / BLANCHON, Jean-Louis (1990). *115 anys de mitjans de comunicació escrits a Cerdanya (1875-1990) (Revistes, butlletins i diaris)*. Puigcerdà: Consell Comarcal de la Cerdanya.
- BOURDIEU, Pierre (2002). «Les conditions sociales de la circulation internationale des idées». *Actes de la Recherche en Sciences Sociales*, núm. 145, pàg. 3-8.
- CLARA, Josep (2004). *El transpirinenc català. Ripoll – Puigcerdà – La Tor de Querol*. Barcelona: Rafael Dalmau.
- GUILLÉN, Claudio (1985). *Entre lo uno y lo diverso*. Barcelona: Crítica.
- JANÉ i CHECA, Oscar (2009). *La identitat de la frontera pirinenca. Efectes socials i polítics al nord de Catalunya des de la creació de Montlluís (1677-1698)*. Girona: Diputació de Girona.
- MARTÍ MONTERDE, Antoni (2019). «Barcelona i els meridians literaris». *Afers*, núm. 92, pàgs. 71-103.
- MERCADAL i FERNÁNDEZ, Oriol / QUÍLEZ i CASTRO, Enric (2016). *La Festa de l'Estany (1886-2016). 130 anys d'història, tradició i llegenda*. Puigcerdà: Ajuntament de Puigcerdà.
- MONCUSÍ, Albert (2005). *Fronteres, identitats nacionals i integració europea*. València: Publicacions de la Universitat de València.
- PADRÓ NIETO, Bernat (2019). «Lluís Montanyà i el comparatisme a les revistes de literatura nova (1926-1930)». A: MARTÍ MONTERDE, Antoni / ROSELL NICOLÁS, Teresa (eds.). *El comparatisme en els escriptors catalans. La literatura comparada a Catalunya*. Barcelona: Edicions de la Universitat de Barcelona, pàgs. 119-151.
- PÉREZ-BASTARDAS, Alfred (2015). «Premsa de Cerdanya [sic] 1875-1936 (I)». *Querol*, núm. 17, pàgs. 11-17.
- (2016a). «Premsa de Cerdanya (II) Cerdanya (1968) i Rufac (1977)». *Querol*, núm. 18, pàgs. 64-70.
- (2016b). «Premsa actual de Cerdanya (i III)». *Querol*, núm. 19, pàgs. 12-19.
- TORRENT, Joan / TASIS, Rafael (1966). *Història de la premsa catalana. Vol. II*. Barcelona: Editorial Bruguera.
- TULLA i PUJOL, A. F. (1997). «La Cerdanya: dues realitats en un únic espai», en DOMINGO i COLL, Jordi / MALLART i CASAMAJOR, Lluís (eds.): *A l'entorn de la Frontera*. Vilassar de Mar: Oikos-Tau.

Escoltem la Música de la Pintura, mirem el Color de la Música

Elisenda Capdevila

Aquesta exposició de pintura a l'Espai Museu Ceretània de Bolvir, "Escoltem la Música de la Pintura, mirem els Colors de la Música" va sorgir una tarda molt plàcida d'hivern mentre era a l'estudi, escoltant música abans de posar-me a pintar. La música és i ha estat una companya

incondicional al llarg de tota la meua trajectòria vital. Ja des de sempre, quan escolto música amb atenció, apareix dins del meu espai mental, imatges i colors tant subtils com inquietants, formes de paisatges indeterminats i enigmàtics en plena agitació rítmica i sonora,

"Concert per a 2 pianos, de J. S. Bach", oli sobre tela, 100x100cm

“Concert per trompa i orquestra, J. Haydn” – tècnica mixta sobre paper- 35x50cm.

boscós amb branques entrelaçades dibuixant furtives danses que captiven la meua imaginació, arbres vells i esberlats oscil·lant entre muntanyes fantàstiques que, com majestats, s'alcen entre boires de cadències imprecises, camps desplegats en múltiples sons i tonalitats infinites,... i llavors, vaig començar a pensar com podia unir aquests tres eixos fonamentals de la meua existència: la pintura, la música i la natura,... i em vaig posar a pintar.

Pintar no és mirar cap enfora, és escoltar cap a endins per veure i descobrir la imatge segons el teu dictat intern..., seguint el teu impuls creatiu..., perquè aleshores tot flueix i s'expandeix amb plena llibertat, sense que tu ja no hi puguis fer res.

Penso que la meua pintura no s'ha d'explicar, és una pintura per sentir, perquè tot es compon de vibracions, senyals, de ferides, de petjades a l'aire, sense cap motiu racional, sinó únicament amb l'empenta i la força de l'emoció. Pintar et permet eixamplar la visió de tot allò

que t'envolta... et permet marxar de tu mateixa, i viatjar a mons insondables, però no per fugir, sinó per quedar-te..., perquè quan tornes, alguna cosa ha canviat dintre teu, un poder que anirà transformant tant la teua pintura com la vida.

Pinto intercalant colors, intervals, arpegis i silencis..., pinzellades denses i enèrgiques sobre el color dominant o més suaus i lleugeres que van matisant tots els altres, igual com en la forma musical de la fuga, on varies notes se superposen però podem captar cada veu de manera independent, així els colors silenciats, es modulen per accentuar el color sostingut o dominant, és com trobar-te dins la pintura i la música simultàniament.

No està en el meu afany descriure ni reproduir les imatges del món real tal com les veiem. El que intento és expressar el sentit del nostre pas per la vida intensificant aquelles emocions més primigènies que ens són comunes i ens uneixen a un mateix sentiment de procedència.

“Cantata 140, J.S.Bach” -tècnica mixta sobre tela- 65x60cm.

Enfront de la tensió cromàtica del color, pinto el teixit harmònic de les vibracions sensorials, penso que el color com el so: són un llenguatge i un mitjà de coneixement. M'agrada comprovar com tots aquests quadres s'han

originat dins la meua activitat sensible per poder expressar..., potser tot allò que la lògica i la raó no entén.

Plató va dir: “Totes les coses sensibles són imatge de les seves pròpies essències”.

Veure la Història passar: la Pedra Dreta de Llivia, presència mil·lenària

Sara Aliaga i Rodrigo

AQUEST ESPAI VOL "ILLUMINAR" AQUELL PATRIMONI DE Cerdanya QUE ESTÀ...

A l'Ombra

Vista de la cara nord de Pedra Dreta (S. Aliaga).

El monument està situat al costat de la carretera N-154 que comunica la Vila de Llivia amb la de Puigcerdà, poc després del km 4 en direcció a Llivia, a la dreta, just al costat d'una entrada que permet fer parada. Potser per aquest motiu, actualment hi ha col·locat un monòlit turístic que la fa passar inadvertida i que s'afegeix al trist entorn que l'envolta i al tancament vegetal de la parcel·la, davant de la qual està situada,

que acaba d'invisibilitzar-la.

La Pedra Dreta estava a principis de segle lluny de la població (com es pot observar a la fotografia de Josep Salvany de 1924) i era una mica més alta, la qual cosa fa suposar que els successius paviments de la carretera l'han anat empentint i d'altra banda el creixement urbà de Llivia està a punt d'atrapar-la.

Localització. Josep Salvany 1924

Localització. Vista actual. S. Aliaga 2020

La Pedra Dreta es tracta d'un probable menhir de tipus estel·liforme de granit, el qual devia ser més alt que en l'actualitat. Creiem que ha sofert un soterrament progressiu per la seva situació al costat de la via principal d'accés a Llívia, a la fotografia de Josep Salvany de 1924 ja és com avui el coneixem, però una mica més alt. Segurament va ser escapçat en temps antics, per dalt i pel costat oest per transformar-lo en el basament d'una creu de ferro, avui desapareguda, de la qual queda encara el forat a la part superior.

Presenta dues cares amb certes diferències entre elles; la nord-oest és molt ben treballada i allisada, però no la sud-est treballada de manera més tosca.

Té 1,30-1,19 m d'altura actual del sòl, 0,90-0,95 m d'amplada, 0,30 m de gruix mitjà, amb un perímetre de 2,35 m. A la part superior, hi

ha un forat cúbic d'uns 15 cm de diàmetre on anava la creu fixada amb plom fos.

Cares est i oest (S. Aliaga)

Cara sud on estan les inscultures ben remarcades en la foto de N. González i JL Álvarez-Nava.

La cara sud presenta diferents inscultures que inscriuen clarament el monument dins del món megalític de la prehistòria cerdana. Les que presenta són: a la part superior un rectan-

gle de 16 cm d'alt i 15 cm d'ampla, que conté en el seu interior tres siluetes mamiformes, dues a l'esquerra i una a la dreta. Al centre trobem una cassoleta de 5 cm de diàmetre i, a la part baixa a l'esquerra una "creu" potencada de caràcter antropomorf i posició horitzontal.

El forat superior fet per clavar-hi la creu de terme (S. Aliaga)

S'ha interpretat que el quadrat és una forma masculina i que el fet d'acollir els elements mamiformes podria lligar la Pedra Dreta amb uns ritus de fecunditat prehistòrics. Però no se sap res del cert.

Malgrat que a Cerdanya, i a tot el Pirineu, és força comú la utilització de grans pedres parcialment treballades i clavades per marcar l'entrada a camps i prats, el nom de l'esmentat monument (*Pedra Dreta*) la diferencia i destaca de qualsevol altra que faci la funció d'entrada, les quals no tenen nom. Tanmateix, dona nom al lloc, la seva forma estel·liforme, les insculptures gravades i la seva reutilització com a basament d'una creu indiquen que estem davant d'un element antic reutilitzat i modificat al llarg dels segles.

Davant de la possibilitat que es tractés d'un miliari romà, lligat a la capitalitat de Llúvia en aquest moment històric, les seves característiques formals no semblen indicar-ho però, podria haver estat reutilitzat amb aquesta funció, com ho va ser després, cristianitzant-lo per esdevenir "creu de terme".

La Pedra Dreta de Llúvia és germana d'altres *Pedres Dretes* d'arreu del nostre país, totes elles restes d'una simbologia que es va perdre en el

temps però que van complir la funció que els habitants li han anat donant: creus de terme, cruïlles de camins, padrons municipals, etc. Tots ells llocs emblemàtics i singulars. Pedres amb un nom propi, amb una presència indiscutible entre la població.

Des d'aquí volem reivindicar la presència de la Pedra Dreta, la seva posada en valor i la seva protecció, ja que ha estat testimoni presencial de la desfilada de la Història.

Carretera d'entrada a Llúvia, des de la Pedra Dreta.
Josep Massot 1909

On és? (S. Aliaga)

BIBLIOGRAFIA

- Núria González; José Luis Álvarez-Nava. 2016 Blog: <http://meganujo.blogspot.com/2020/04/menhir-pedra-dreta-de-lluvia.html>
- Antoni Mañé; Lluís Vidal; Carme Vila. *Guía de monumentos megalíticos de la Cerdanya*. L'Abadia de Montserrat 2006
- Josep Massot i Palmés. 1909. *Carretera d'entrada a la vila de Llúvia amb muntanyes al fons*. Memòria Digital de Catalunya. MDC. AFCEC_MASSOT_B_10157
- Josep Salvany i Blanch. 1924. *Vista general de Llúvia*. Memòria Digital de Catalunya. MDC. Fons Salvany SaP_811_07.

La ciència arriba a la ràdio amb Enric Quílez

Ciència en Colors

La ciència i la tecnologia ja tenen un espai a les ones radiofòniques cerdanes gràcies a “**Ciència en Colors**”, un programa conduït pel president del GRC, Enric Quílez, a **Ràdio Puigcerdà**.

Ciència en Colors és un breu espai, d'uns cinc-sis minuts, que tracta cada dia algun tema diferent de Ciència o Tecnologia de forma amena i planera. Fins ara ja s'han tractat temes com el recent pas del cometa NEOWISE, les Perseïdes, el grafè, els ciclons tropicals, les espècies invasores, l'energia nuclear de fissió i la de fusió.

Els dies d'emissió són: Dimarts, a les 12h. Dijous, a les 18h. Dissabte, a les 9h. Diumenge, a les 18:30h.

El programa es pot escoliar en directe a la sintonia de **Ràdio Puigcerdà**, al **107.90** de l'FM, o per internet a **radiopuigcerda.cat**. També us podeu subscriure al **podcast**, on publicarem els programes un cop emesos.

Explosió nuclear d'Hiroshima (fissió nuclear descontrolada)

Imatge de satèl·lit del cicló tropical 'Kyarr' amb categoria 5.
Foto: Aqua/MODIS

Fins ara, les entregues de la **Ciència en Colors** han estat:

- El cometa NEOWISE
- Les Perseïdes
- El grafè
- Ciclons tropicals
- Espècies invasores
- L'energia nuclear de fissió
- L'energia nuclear de fusió
- La nanotecnologia
- Les aurores polars
- La sang humana
- Vida en altres planetes
- Els premis IgNobel

Cometa NEOWISE amb Puigcerdà de fons.
Foto: Gael Piguillem

Què és això d' “Actualitat Cerdanya”?

Per què cal crear opinió a la Cerdanya? S'ha d'interpretar això com un intent de manipular l'opinió pública? Què oferim que altres no tenen?

Per contestar aquestes tres preguntes, crec que molt pertinents, tractaré d'explicar-me a continuació. Comencem pel començament.

tum revolutum. Hi ha moltes pàgines, la majoria personals, que ofereixen opinions, però solen ser això: molt personals i generalment, molt esbiaixades cap a un costat o un altre, sovint massa influenciades per qüestions polítiques o per interessos personals. O simplement, per fílies i fòbies particulars.

Per tant, podem concloure que no hi ha cap mitjà específic dedicat a crear opinió a la comarca. Ara, el que es tracta de respondre és per què això és necessari o important.

Per què cal crear opinió a la Cerdanya?

Primer, perquè no hi ha cap mitjà prou ampli i específic alhora que ho faci. Tenim mitjans escrits, com la premsa comercial, que de tant en tant publiquen algun article d'opinió. També la ràdio ofereix alguns continguts, però el cert és que comparat amb altres èpoques, són pocs. Pel que fa a la premsa escrita, com pot ser el **Regió 7**, sí que ofereix continguts sobre la comarca, però són gairebé sempre notícies, igual que altres mitjans, com **TV Pirineus**.

Pel que fa a les xarxes socials, tenim un *to-*

L'opinió pública és fonamental en una democràcia. Quan la gent no té mitjans seriosos a on dirigir-se per informar-se o per contrastar opinions, se sol caure molt fàcilment en terreny adobat pels extremismes i pels populismes. És un fet empíric constatat.

No es tracta de decidir què ha d'opinar la gent (cosa que també es pot interpretar com “què ha de votar la gent” o “què ha de consumir la gent”), sinó de poder disposar d'un ventall d'opinions més o menys serioses per debatre o per opinar.

Podria dir que oferim “objectivitat”, però això seria fals. L’objectivitat en els assumptes humans només la poden oferir la ciència i les matemàtiques i de vegades, ni això. Tota opinió és subjectiva *in se*. Però almenys podem intentar ser veraçs, seriosos i mesurats. Que ja és molt avui dia, en el món de *fake news* en què vivim.

L’opinió també ha de ser prou profunda per a arribar al moll de l’os, però prou lleugera com perquè sigui entesa per la gran majoria. No es tracta de fer grans dissertacions, amb un munt de dades i gràfics. Aquests recursos es poden fer servir de manera moderada, però no crec que hagi de ser el nostre *modus operandi*.

S’ha d’interpretar això com un intent de manipular l’opinió pública?

Rotundament, no. Nosaltres opinem i oferim. Vosaltres accepteu o no les nostres opinions. Però no us volem vendre cap opció política concreta. Tampoc venem productes ni serveis. Ni tan sols ens venem a nosaltres mateixos.

Hem procurat que entre el grup d’opïnadors i d’analitzadors de la realitat cerdana hi hagi força varietat en tots els sentits: gènere, lloc de residència, formació acadèmica, dedicació professional, aficions...

D’aquesta manera, serà més fàcil arribar a tractar la realitat des de punts de vista diferents. Això no ens acosta més a una hipotètica realitat objectiva, però com a mínim sí que ens allunya de “veritats eternes i immutables” i de postures absolutistes.

Tampoc creiem en el relativisme cultural. No tot és vàlid. No totes les opinions són igual de bones. Com a mínim, preferim aquelles que se sustenten en fets verificables per sobre de les opinions subjectives sense cap rerefons empíric.

En darrera instància, cadascú opinarà allò que vulgui. Nosaltres només volem oferir un canal on es puguin exposar les qüestions de manera neta i clara, sense trampes ni populis-

mes. I creieu-me, això ja és moltíssim veient què corre per internet, especialment, per les xarxes socials.

Què oferim que altres no tenen?

Bàsicament, volem ser un canal d’informació i d’opinió honest i sincer, sense interessos amagats. No tothom pot dir això.

Tampoc creiem en la censura i menys en l’autocensura, que de vegades és més perillosa que la primera. Alguns cops, jo personalment, m’he trobat que alguna col·laboració meva ha estat rebutjada per algun mitjà per “inadequada”. Procurarem que, mentre que els temes es tractin amb serietat i amb respecte per les persones i les idees, això no passi mai aquí.

Una altra cosa que oferim és una via d’expressió a moltes persones vàlides que, altrament, no la tindrien perquè potser no tenen mitjans o ganes de muntar una “*moguda*” com aquesta ells sols. És allò de “*la unió fa la força*”.

Finalment, us volem dir que potser pequem de massa ambiciosos. És possible que alguns d’aquests objectius fundacionals no arribin a bon port, però no serà per no haver-ho intentat. Que tinguem sort!

Ker

Núm. 15
NOVEMBRE 2020

REVISTA DEL GRUP DE RECERCA DE Cerdanya

Grup de Recerca
de Cerdanya